
VAŠKA ČAROVNICA

Mirjam Mencej

245

IZVLEČEK

Članek govori o tipu »vaške čarovnice«, tj. o ženski, ki je imela bolj ali manj v celotni skupnosti reputacijo čarovnice. Pokaže razloge, ki so privedli do takšne reputacije, dejanja, ki so jih ljudje pripisovali čarovnici, in njihov odnos do obtoženk. Gradivo se nanaša na vzhodno podeželsko območje Slovenije; terenska raziskava je potekala v letih 2000 in 2001.

Ključne besede: vaška čarovnica, ženska, magična dejanja, skupnost, medsosedski odnosi, stereotipi

ABSTRACT

The article discusses the type of "village witch", that is a woman who has the reputation of being a witch in nearly the entire community. It shows the reasons that led to such a reputation, the acts people attribute to such a witch and the attitude of people to suspected women. The material refers to the eastern, rural area of Slovenia; field research was carried out there in 2000 and 2001.

Key words: village witch, woman, magical acts, community, neighbourhood relations, stereotypes

Zdi se, da v Evropi ne najdemo povsod tipa čarovnice, ki ga v strokovni literaturi navadno imenujejo »vaška čarovnica« – tj. ženska (ali redkeje moški), ki ima bolj ali manj v celotni vaški skupnosti reputacijo čarovnice oz. čarovnika. Favret - Saada na primer v svoji raziskavi čarovništva v francoski pokrajini Bocage nikoli ni naletela na primer ženske ali moškega, ki bi imela vsesplošno reputacijo čarovnice/ka: »Kolikor vem, v pokrajini Bocage ne obstaja skupno strinjanje glede tega, kdo je vaška čarovnica, kajti čarovništvo vedno zadeva samo odnos med dvema družinama.« Glavni razlog, ki je preprečeval, da bi nekdo v vsej skupnosti veljal za čarovnika, je bil ta, da žrtev z nikomer, razen z ožjimi sorodniki, s človekom, ki ji je dejstvo, da je začarana, naznanil, in z osebo, na katero se je obrnil po pomoč (tj. z nasprotnikom čarownic, vedeževalcem), ni govorila o čarovnici iz strahu, da bi se ji smejali (Favret - Saada 1980: 165). Ta »zasebna« narava čarovništva v pokrajini Bocage bi, kot ugotavlja Simpsonova, lahko pomenila, da se je verovanjski sistem čarovništva na tem območju že začel razkrajati in da tisti, ki vanj še verjamejo,

čutijo, da ne bi dobili podpore skupnosti, če bi o težavah govorili javno (Simpson 1996: 12). Blécourt piše, da je ženska, ki ima reputacijo vaške čarovnice, v skupnosti navadno ena sama (Blécourt 1999: 204), a na območju, ki smo ga raziskovali¹, so včasih ljudje govorili celo o dveh, treh ženskah, ki naj bi v vsej vasi, ne le po mnenju enega posameznika, veljale za coprnice.

Čeprav je distinkcija med obema tipoma »socialne čarovnice«, tj. med »sosedsko« in »vaško čarovnico« (prim. Mencej 2003), težka, saj gre včasih le za konsenz (ali manko tega konsenza) glede reputacije neke ženske, pa so za vaško čarovnico vendarle značilne nekatere karakteristike, ki jih sosedskim čarovnicam nikoli ne pripisujejo. Kadar na primer v nočnih čarovnicah – lučkah, prikaznih ali nejasni prisotnosti, ki jo šele naknadno interpretirajo kot coprnico, ljudje prepoznajo ženske iz vasi, so to praviloma tiste, ki imajo v celotni skupnosti reputacijo čarovnice (prim. Mencej 2004).

Kadar ljudje vaški coprnici pripisujejo škodovanje (kar ni vedno nujno), omenjajo zlasti magično krajo mleka ali pridelka, npr. po vrvi, verigi, sekiri (ki jih molze in tako »vleče« mleko iz tujih hlevov) ali z rjuho (ki jo vleče po jutranji rosi in z njo »pobere« pšenico) ipd., smetano pa naj bi ji pomagali delati močeradi, ki jih ima v ta namen zaprte v svojih posodah za mleko. Nadalje se samo s tem tipom čarovnice povezujejo obtožbe magične zaustavitve ljudi in živine. Na čudežen način, skorajda se zdi, da že s svojo prisotnostjo, lahko zaustavi živino, npr. konje, vole, da se ne premaknejo več naprej, in samo ona jih lahko spet osvobodi. Nanjo se navezujejo tudi obtožbe za slabo vreme (nevihto, točo) (prim. Svetieva 2001: 154), čeprav so takšne obtožbe relativno redke. Spreminjanje v krastačo in škodovanje v tej podobi (kraja mleka, skaljenje zakonskih odnosov ipd.) sicer pripisujejo tudi sosedski čarovnici, vendar se takšna obtožba pogosto nanaša tudi na vaško čarovnico.

Ločevanje med eno in drugo vrsto čarovnice je težavno tudi zato, ker je vaška čarovnica obenem tudi »sosedka«, sovaščanka. Zelo verjetno so nekateri informatorji na naša vprašanja, ali je imela oseba, za katero so oni menili, da je coprnica, takšno reputacijo v vsej vasi, pogosto odgovarjali pritrdilno z namenom, da bi nas prepričali v verodostojnost svojega pripovedovanja. Strinjanje drugih glede čarovništva njihove sosedje je v tem smislu potrdilo njihove lastne pripovedi, okvir, znotraj katerega dobi njihova pripoved dodatno verodostojnost. Vse izjave sem seveda vedno poskušala kritično ovrednotiti. Večinoma pa je bilo iz pogovorov vendarle mogoče razbrati, kdaj so sogovorniki govorili o ženski, ki je veljala v vasi za čarovnico, kdaj pa je šlo zgolj za napete odnose med sosedo in pripovedovalcem.

V glavnem je mogoče trditi, da sredstva in načini škodovanja vaške čarovnice navadno implicirajo višjo stopnjo pripisane nadnaravnosti – vaška čarovnica se

¹ Zaradi delikatne teme imena in natančne lokacije območja ne navajam, prav tako tudi ne imen naših sogovornikov. V terenski raziskavi čarovništva so sodelovali študentke in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so v letih 2000/2001 in 2001/2002 obiskovali Vaje iz folkloristike, in pa udeleženske in udeleženci poletnih delavnic julija 2000 in 2001. Transkripcije, na katerih temelji raziskava, so v celoti delo študentov. Posnet material (kasete in fotografije) ter podatke o informatorjih, času, kraju posnetka itd. hrani arhiv Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

glede na svoje lastnosti, funkcijo in delovanje giblje nekako na ravni med obema poljema: na meji med zavistjo sosedskih čarovnic (znotraj medsosedskega odnosa) in demoničnostjo nočnih čarovnic (doživetij nadnaravnega).

Vaška čarovnica z lastnostmi sosedske čarovnice (škodovanje drugim)

Vsekakor se zdi, da del žensk, ki so ožigosane z oznako vaške čarovnice, ljudje dolžijo enakih škodljivih dejanj, kot jih pripisujejo nevoščljivi in zavistni sosedi (prim. Mencej 2003a). To pomeni, da je iz pripovedi ljudi o tem, da so odkrili nastavljeni predmet, o škodovanju živini s hvalo itd., se pravi iz pripovedi o dejanjih, ki jih sicer praviloma pripisujejo zavistnim sosedam, razvidno, da je bila tega osumljena ali obtožena ženska, ki je v vsej vasi veljala za coprnico (in da torej ni šlo samo za napetosti med dvema sosedoma). Mogoče je, da so ljudje lažje osumili takšnih dejanj žensko, ki je imela reputacijo vaške čarovnice že od prej. A možna je tudi obratna pot: da je eden od možnih razlogov za to (poleg drugih, naštetih v nadaljevanju), da je ženska dobila reputacijo vaške čarovnice, tudi postopno stopnjevanje splošnega konsenza glede škodljivih dejanj, ki naj bi jih storila drugim iz zavisti. Na podlagi zbranega gradiva je žal nemogoče ugotoviti, ali je bila pot takšna ali obratna, lahko celo, da sta bili mogoči obe smeri. Tako obeh kategorij, sosedske in vaške čarovnice, ni vedno mogoče natančno ločevati, ampak je – vsaj v določenem segmentu primerov – morda bolje govoriti o različnih stopnjah te reputacije, ki se postopoma lahko širi od medsosedske zavisti, tj. konflikta med dvema vpletenima osebama ali družinama, do obtožb, razširjenih v celotni skupnosti. To postopno stopnjevanje konsenza ima ne le kvantitativen, ampak tudi kvalitativen aspekt: od tega, da takšni ženski ljudje kolektivno pripisujejo dejanja, storjena iz zavisti, se lahko razširi do tega, da ji začno pripisovati skorajda demonične, nadnaravne sposobnosti. Pri tem gotovo igra pomembno vlogo širjenje govoric in pripovedovanje zgodb, kritično naravnanih do drugih oseb (prim. Gustavsson 1979); vendar pa je odvisno tudi od reakcije skupnosti in obtoženke same, ali bo insinucija ovržena ali sprejeta.

247

Akumulacija bogastva oz. sreče v lastno korist (čaranje v lastno korist oz. s pomočjo nečistih sil)

Toda obstajajo tudi drugi razlogi za reputacije vaške coprnice, ki niso povezani z obtožbami, da je ženska iz zavisti povzročila škodo svojemu sosеду (kar je tipično za sosedsko čarovnico). Iz naslednjega primera je zelo jasno razvidno, kako je ženska dobila sloves vaške čarovnice, kljub temu da, vsaj iz pripovedi sodeč, ne kaže, da bi imela pred tem kakršnekoli konflikte s sosedi. Dovoljšen razlog, da so začele krožiti zgodbe o njeni zvezi s čarovnicami (v podobi lučk), ki naj bi ji pomagale pri delu, in da je tako dobila status vaške čarovnice, je bil že ta, da je – v nasprotju z drugimi vaščani – uspela požeto pšenico pravočasno pospraviti pred nevihto:

P .: *A tisto, ko so včasih imeli za coprnice. Ja tule dol je bila, tule dol na B., ena, ki se je pisala Š. In tista je bila pridna ženska, veliko otrok in največ pa punc /je imela/ in tista je bila podjetna. Mož je pa bil /.../ in po ohcetih je hodil, pa špilal. In ona se je matrala s temi otroki in vsem, da so imeli dosti jesti in da je vse posestvo bilo obdelano. Pol so pa poželi vsi vaščani in tudi od njih so vsi pšenico poželi, pa vse tako v kupe dajali, da bi drug dan vzeli domov ali pa v kozolce. In pol zvečer je pa hudo začelo grmet, pa gorelo notri v oblakih. Pa je ona takoj videla, da bo toča. Zdaj pa – otrok je bilo veliko, vsakega je nagnala: „Hitro bomo notri znosili, pa krave napregli pa voz!“ Pa to vse, pa hitro te snope na voz, pa hitro vse pod kozolec. In potlej drugo jutro, ko to je ponoči vse stolklo, ta je pa ostala, vsa je pod kozolcem bila pšenica. Vse, ne, kar je bilo tistega pridelka. In pol so pa ljudje začeli, da je ona coprnica. Da so videli, da so ponoči lučke letale po njivi in da so pod kozolec nosile in da je to coprnica. Da so coprnice to notri znosile. In je uboga ženska do današnjega dne, kateri so še stari, še zdaj rečejo: »Tista ženska je pa coprnica.« In na ta način je prišla ob slabo ime. /Pove še, da so se njene hčerke poročile in da je »ime hiše ostalo oblateno«./ (107)*

Tovrstne obtožbe so se hitro prilepile tudi na ženske, ki so imele po mnenju sovaščanov več materialnih dobrin oz. so dosegle večje blagostanje ipd., kot bi pričakovali glede na njihovo premoženjsko stanje. Schöckova recimo omenja primer iz Nemčije, ko je neka družina gradila hišo in je bila gospodinja osumljena čarovništva zato, ker je imela družina po mnenju vaščanov prenizke prihodke, da bi si to lahko privoščila (Schöck 1978: 126). Na našem območju je bil razlog za reputacijo določene ženske najpogosteje večja količina mleka ali masla, kot bi jo ljudje pričakovali glede na število krav v njeni lasti. Pri tem njeno škodljivo delovanje ni bilo usmerjeno proti eni osebi ali družini posebej in ljudje taki ženski niso pripisovali škodovanja iz zavisti (prej bi lahko govorili o zavisti sovaščanov do njenega nesorazmernega »bogastva« oz. uspešnosti). V teh primerih sogovorniki največkrat niso trdili, da je njim ali komu drugemu zmanjkalo mleko zaradi njenega zavistnega delovanja, pač pa so se izražali z nejasnimi obtožbami, češ da iz drugih hlevov vleče mleko po vrvi, verigi, sekiri ipd. Pri razumevanju take obtožbe se lahko ponovno naslonimo na koncept »omejenih dobrin« (Foster 1965; prim. Mencej 2003a), le da v tem primeru ne gre za krajjo enemu v dobro drugega, temveč za »krajjo« ali zajemanje iz skupne kvote. Čarovnica vzame od vseh in tako imajo vsi manj – medtem ko ima ona vsega preveč, imajo drugi premalo (prim. Alver, Selberg 1987: 31).

I: *Še to so se menili, tukajle gor, ko je bila ena hiša stara, saj zdaj je ni več, je bila ena starejša ženska, pa je imela eno kravo pa ... Pa rečeno je bilo to, da so coprance znale tako narediti, kaj jaz vem, da so znale iz druge štale krave podojiti. In so coprance imele, take, katere so to znale, mleka, vrhnja, vsega dosti. In da potl je eden videl tukaj gor pri tej hišci, pri tisti stari copranci, da je videl eden, da je imela pod nekvo, nekvo skledo, pa notri močersona, pa pokritega.*

² I tu in v nadaljnjih citatih je oznaka za naše sogovornike, S pa za spraševalca – etnologa.

S: *Kaj je to močeron?*

I: *To je ena taka žvad ...*

S: *Aha, močerad.*

I: *Močerad. Taka žvad rumena ali črna, pa rumene lise, ja. Tisto, tako so pač ti stari ljudje takisto verovali. Jaz to nič ne verjem.*

S: *Ja, pa zakaj je imela tega močerada tam?*

I: *Ja, da je znala ona potl druge krave podojiti, pa kaj jaz vem.*

S: *A da si je s tem pomagala?*

I: *Da si je s tem pomagala. Pa da mora imeti nekov štrik, štrik, pa da na štrik, ko mora znati nekaj govoriti, ne, da potl lahko iz druge štale teče mleko v njeno posodo. To so imeli stari ljudje to vero. To sem jaz slišala od ljudi, ko so to povedaval. (78)*

249

S: *Ja. Pa so za dosti žensk rekli, da so coprnice?*

I: *A ... ja, tam blizu bi ... bi rekla, da so bile ene dve take bolj ... bolj ..., kaj pa jaz vem.*

S: *Kje pa sta živeli?*

I: *A ... doma, ... mislim tam.*

S: *In kako ste vedeli, da sta coprnici?*

I: *Ja, slišali smo, nismo, nismo vedeli, ... slišali smo.*

S: *Kaj ste slišali, kaj sta delali?*

I: *No tota, ko je točo ustavila, ... pa una, ki je krave hodila molst, ... to je imela putra, to je bilo ... polne škafe je bilo mleka, polno tistega putra, ne, surovega masla ... Je zmerom nesla v L. prodajat. Pa so rekli: Od kod? Če ima samo dve boge kravice. Ne?*

II: *Od kod toliko, ne?*

I: *Kako to, da ima toliko tega profita, da ... da ima toliko tega masla ... Od dveh krav je to nemogoče, ne? Pol je pa svoje reči znosila v L., vse prodala, še ... dala na banko, to je bilo pa že pokl, ko je čez dve, tri leta pa bankrot. In pol je čisto jezna propadala. Ni dobila čisto nič. Tako da za vse tiste njene čarovnije pa ves njen trud ni imela nič. (65)*

V obeh primerih gre za tip čarovništva, ki ga Blécourt v svoji delitvi imenuje »witching« (v nasprotju s klasično povzročitvijo škode, imenovano »bewitching«) – gre za akumulacijo bogastva oz. sreče. Kot pišeta Alverjeva in Selbergova, sta v egalitarni družbi posameznikova sreča ali profit zlahka razumljena kot rezultat nesocialnega ravnanja (Blécourt 1999: 152). Tudi Rey - Henningsenova omenja, da so v španski Galiciji ljudje, ki nerazločljivo dobijo bogastvo ali imajo posebno srečo v življenju, osumljeni, da so podpisali pakt s hudičem, in so pogosto označeni za čarovnice (Rey - Henningsen 1994: 213).

Stereotipna čarovnica

Po drugi strani se oznaka vaške čaravnice nalepi včasih tudi na ženske, ki bi jih verjetno lahko uvrstili v tisto kategorijo, ki jo je Blécourt imenoval »scolding« (zmerjanje). K reputaciji vaške čaravnice pripomore že sam *izgled in vedenje*, ki ustrežata predstavi ljudi o tem, kakšna naj bi bila coprnica. Opisi žensk z reputacijo vaške čaravnice na našem območju ustrezajo stereotipu čaravnice, ki je praktično enak povsod v Evropi. Abstraktni stereotip čaravnice se v veliki meri sklada samo z opisi konkretne vaške čaravnice; v nobenem pogledu ga ne moremo povezati s sosedsko čarovnico in še manj seveda z nočno čarovnico v podobi luči ali nejasne prisotnosti, ki je navadno kriva za neprijetna doživetja izgube, blokade poti ipd. Gotovo je bila tudi predstava o stereotipni podobi čaravnice vsaj deloma, če že ne vedno tudi v celoti, eden od razlogov, ki je vplival na to, kdo je bil tisti oz. tista, ki je v vasi veljal(a) za coprnico. Tudi Schöckova v svoji raziskavi čarovništva v jugozahodni Nemčiji ugotavlja, da je zunanji izgled lahko faktor, ki vpliva na obtožbo čarovništva (Schöck 1978: 117).

Stereotipna čarovnica je bila praviloma ženskega spola, bila je stara, grda in se je obnašala nenavadno, drugače kot drugi. Verjetno je imelo njeno vedenje oz. njene značajske lastnosti pri reputaciji še pomembnejšo vlogo kot fizični izgled. Angleška poročila iz 16. in 17. stoletja poudarjajo grd izgled osumljenk, njihovo starost, občasno tudi hromost ali šepavost, opisi s sojenj pa še bolj kot zgolj fizični stereotip poudarjajo dejanja in osebnost čarovnic: nesocialnost, beračenje, zlobno govorjenje, hudobnost, prepirljivost, sitnost so bile tiste značajske lastnosti, ki so veljale za tipične čarovniške lastnosti (Macfarlane 1970: 158–159, 161–164). Tudi iz drugih raziskav je razvidno, da so bile angleške čaravnice v času lova na čaravnice praviloma stare, revne in ženskega spola (Larner 1984: 50), sosedje pa so jih opisovali kot prepirljive, jezne, lene (Hall 1989: 191). Opisi fizičnih in socialnih lastnosti čaravnice so v glavnem skladni v ljudskih verovanjih v vsej Evropi. Po srbskem verovanju so bile to grde, stare ženske, za katere je bila značilna poudarjena poraščenost, zraščene obrvi, skrit rep (Zečević 1981: 138, 142; Đorđević 1953: 6). Tudi na Poljskem je bila čarovnica pogosto starejša (čeprav včasih tudi mlada) ženska zanemarjene zunanosti, ki je že s svojim videzom zbujala strah v ljudeh (Baranowski 1965: 100). Po ruskih verovanjih je »kolduna« (ruskega čarovnika) mogoče prepoznati po zunanosti: je ogromen, mrk, redkobeseden, s surovim »volčjim« izgledom, piker, ukazovalen. Če je starec, ima dolge sive lase, razmršeno brado, živi v bajti na koncu vasi, v stari pokriti koči. Podnevi spi, ponoči pa hodi okoli z dolgo palico (Tokarev 1957: 25). Tolstaja med zunanjimi znaki, po katerih je po verovanju mnogih slovanskih ljudstev mogoče prepoznati čarovnico, našteva vrsto takšnih, ki bi jih lahko označili kot grde oz. takšne, ki niso ustrezali lepotnemu idealu, npr. goste zraščene obrvi, namrščen pogled, uprt vstran ali k tlom, rdeče in divje oči, v njih pa namesto zenic kozel z rogovi, rdeči zobje, pretirana ali pa pomanjkljiva poraščenost, rep itd. (Tolstaja 1998: 142). V nemškem ljudskem verovanju je čarovnica opisana kot oseba, katere obličje je blede in ki ima globoko vsajene oči. Bolj ko so njene oči rdeče in izbuljene, bolj se je je treba bati. Njeno telo je onemoglo in uvenelo, njeni lasje so razmrščeni, nepočesani in gnusni. Na rokah imajo temne lise, ki so sledovi

hudičevega prijema ali prijema zlih duhov pri njihovih plesih in nočnih pojedinah; najbolj zagotovo jih človek prepozna po kozjem ali kozlovskem stopalu (Petzoldt 1989: 97–98). Očitno je fizični stereotip čarovnice kot grde osebe zelo trdovraten in ga najdemo tudi v pravljicah (prim. Gerlach 1999: 964–965). Čarovnica je po raziskavah Schöckove v pravljicah, sodobnih otroških knjigah in berilih opisana kot stara, grda, grbasta, s krivim nosom in bradavico, ruto na glavi, skuštranimi lasmi, rdečimi očmi, dolgo nemoderno obleko in obvezno palico. Kot tipične poteze čarovnice se kažejo vedno znova kriv ali dolg nos, veliki zobje, grba, velja za umazano, je raztrgana, v revnih oblačilih, ima ruto in palico (Schöck 1978: 116–117). Gerlachova meni, da grda zunanja podoba čarovnice v pravljicah ustreza njenemu hudobnemu in do ljudi sovražnemu značaju – čarovnica na neki način uteleša princip zla (Gerlach 1999: 965). Emrich vidi razlog za opis čarovnice s takšnimi fizičnimi (in psihičnimi) potezami v psihičnem substratu človeka: v njegovem naravnem gnusu in odporu do grdega in tega, kar je razumljeno kot nenaravno; pri tem pa naj bi določeno vlogo igrala tudi ljudska verovanja, npr. verovanja o zlem pogledu, o zarotitvah (Schöck 1978: 121). Schöckova se s tem sicer ne strinja in trdi, da je treba obtožbe prvenstveno starih žensk videti tudi v povezavi z njihovo slabo socialno pozicijo. Kot poudarja, nikoli niso osumljeni čarovništva policaji, učitelji, duhovniki, pač pa so čarovnice zlasti kmetice, gospodinje in le redko še kdo drug (Schöck 1978: 121–126). Toda tudi Tolstaja ugotavlja, da so v ljudskih verovanjih vsako anomalijo, med drugim v človekovem zunanjem videzu, razlagali kot rezultat vdora »onstranskega« ali kot nekakšno repliko onstranskega (Tolstaja 1998a: 224) in morda so dejansko tudi takšne predstave v določeni meri vplivale na reputacijo žensk, ki so jim ustrezale.

Spol

Tako kot pri sosedskem tipu čarovnic se stereotip čarovnice tudi tu praviloma vedno nanaša na ženske. Če se ozremo na sodne procese proti čarovnicam v času lova na čarovnice, lahko vidimo, da je število žrtev teh procesov v večini držav vedno veliko večje med ženskami kot med moškimi. Mnogi raziskovalci opozarjajo na dejstvo, da je bil stereotip čarovnice pravzaprav od nekdaj ženska.³ Samo v redkih primerih se je oznaka vaškega coprnika nanašala na moškega – v prvem primeru si je to oznako prisluzil z vedenjem, ki bi ga lahko označili kot blasfemično (vendar ustreza stereotipnim potezom čarovnice tudi njegov zunanji izgled – je sključen, šepa), v drugem pa je moški takšno reputacijo verjetno dobil na račun sestre, ki je veljala za čarovnico.

S: Pa so bile samo ženske ali tudi moški?

I: En moški je bil tu, ko je tako šepal, pa je sključen tako ... Prej, ko še ni bilo otrok, sem ga poznala ... So tudi rekli, da zna kaj pocoprat, da so se ga bali. Pil je fejest tudi ... Pa je šel do križa, pa je kar gledal križ gor, pa kletl.

³ Ker sem o vlogi spola v kontekstu čarovništva že napisala poseben članek (prim. Mencej 2005), se na tem mestu ne bom podrobneje ukvarjala s tem vprašanjem.

S: *Kako so pa rekli moškemu coprniku?*

I: *Coprnik ali pa coprnica. (58)*

S: *Kaj pa za tistega moškega, za katerega ste rekli, da je tudi copral, so tudi vsi vedeli?*

I: *Ja, ja, eden je bil tudi, ja, moški, pa za žensko. To sta bila brat pa sestra. So znali delat to /.../.*

S: *Sta skupaj živela?*

I: *Nja-a, ne.*

252

S: *Ne? Narazen?*

I: *Ja. Eden na enem koncu, eden na drugem, ne /smeh/, ja, ja. V bližini pa, ja. Pa oni so vedeli za sebe lahko, eden za drugega, ne, ja.*

S: *Kako ste pa rekli – ženska je bila coprnica ali ... – kako ste rekli?*

I: *Ja, ja, pa coprnek. (2)*

Izgled, starost, oblačenje

Kadar so pripovedovalci na vprašanje o izgledu čarovnice odgovarjali na splošno⁴, **abstraktno**, torej ne sklicujoč se na nobeno konkretno žensko, ki bi v vasi veljala za čarovnico, so bile najpogostejše oznake za čarovnico naslednje:

najbolj tipična je bila *starost* – obtožene so bile skoraj brez izjeme starejše ženske, kar nam je eksplicitno potrdilo trinajst sogovornikov⁵, vendar je implicitno to prepričanje vseh naših sogovornikov. Eno najbolj splošnih prepričanj je bilo, da je takšna ženska *grda*⁶, grda kot hudič (34), je bolj »tako« (82), čudno izgleda (95), a – kot je dejala ena od sogovornic – so »stare ženske pač težko lepe«. V zvezi z grdim videzom čarovnic so omenjali tudi bradavice ali znamenje na licih (119) in dolg (105, 115), čuden (82) nos, škrbavost (67). Omenjeno je bilo tudi, da so čarovnice suhe (105, 115). Posebej včasih ljudje omenjajo tudi njihovo *telesno poškodovanost* (31, 108). Iz več opisov je mogoče razbrati, da so veljale za *umazane, neurejene*: čarovnica naj bi bila umazana (128), črna kot ciganica (34), ima dolge (105, 118), razmršene lase (115). Zdi se, da je v teh stereotipnih predstavah posebej poudarjen tudi njihov *pogled, oči*⁷: imele naj bi poudarjene podočnjake (2), naj bi grdo gledale (60), imele zraščene obrvi (63). Kar zadeva *oblačila*, govorijo o tem, da so čarovnice oblečene v črno (8, 59), imajo zavezano ruto na obraz (8,53), imajo nabrano dolgo krilo (35), dolgo obleko ali krilo (57), se zakrivajo (67).

⁴ 2, 7, 8, 31, 34, 35, 42, 44, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 67, 69, 73, 82, 95, 104, 105, 108, 115, 117, 118, 119, 121, 122,128, glej še 18, 50, 56, 99, 120.

⁵ 7, 35, 44, 53, 57, 58, 67, 69, 95, 104, 108, 117, 121.

⁶ 44, 105, 115, 118, 119, 128.

⁷ Predstava o „posebnih“ očeh čarovnic je široko razširjena v ljudskih verovanjih (prim. Tolstaja 1998: 142).

Včasih pripisujejo čarovnicam tudi posebne *attribute*: vile v rokah (34), črnega mačka (69) in pa metlo – za jahanje (59, 115).

Ta abstraktni stereotip v zelo veliki meri ustreza opisom **konkretnih žensk**, ki so imele v vasi reputacijo vaških čarovnic: ljudje se v glavnem strinjajo, da je bila ženska, ki je imela v vasi reputacijo čarovnice, *stara*⁸. Njen *videz* očitno tudi v resnici ni bil najlepši: bila naj bi groznega videza (53), s podolgovatim, čudnim obrazom (41), opisujejo jo kot čudno (1), z »dolгим ksihtom, bolj svinjskim kot človeškim« (44), ima čisto poseben obraz (94), dolg (31, 74), kljukast nos (30, 130), en sam zob (30), špičasto brado (130), je gubasta (42), strašno suha (74). Nekajkrat tudi ti opisi omenjajo *telesno poškodovanost*: je grbasta, »tako zvita, da že kar nazaj gleda« (50), »puklasta« (31), sključen (58) oz. šepa (58). Morda lahko sem uvrstimo tudi omembi, ki sicer ne govorita o telesni poškodovanosti, a se v očeh ljudi vendarle kaže kot neke vrste telesna deformacija: ženska je imela obvezane hrastave noge (21) ali pa roke, pritisnjene ob telesu, dlani pa obrnjene povsem nazaj (25, 28). Tudi v teh opisih ljudje včasih poudarjajo njene *oči oz. pogled*, ki ga opisujejo kot čudnega: kot kača (41), ostrega (83), posebnega, ima krvave podplute oči (130). Tako kot v abstraktnih opisih čarovnice so tudi, kadar je šlo za konkretno osebo, ki je imela reputacijo čarovnice, to imeli za *umazano* (130). Glede *oblačil* je tudi tu omenjena nazaj zavezana ruta (42), dolgo krilo (25) ali pa nazaj zavihan predpasnik, »kot bi kaj skrivala v njem« (107).

Po drugi strani je takšno reputacijo dobila tudi neka ženska, ki je, nasprotno, izstopala po urejenosti oz. nenavadnem načinu oblačenja, a tudi vedenja: bila je elegantno oblečena, s klobukom, dežnikom, cekarjem, spremljal jo je psiček, vedno je hodila ven ob mraku, govorila pa je s tankim tihim glasom in je bila nasploh »čudna« (61). Tudi to ni nekaj neobičajnega v obtožbah čarovništva: Schöckova omenja, da lahko reputacijo čarovnice dobi ženska, ki se obnaša, kot bi bila nekaj boljšega (Schöck 1978: 121).

Socialni status

Pomembno vlogo očitno igra tudi njen **socialni status**: večinoma ljudje poudarjajo, da je revna (74, 77). Poleg tega omenjajo, da živi v revni bajti (36, 77, 130, 43, 69) ali hodi bosa (77), kar sta na tem območju tipična kvalifikatorja revščine po mnenju ljudi, kot ugotavlja Svetieva (Svetieva 2001: 154).

Vedenje, značajske lastnosti

Tako kot velja za fizični izgled čarovnice, da odstopa od »normalnega«, to še toliko bolj velja za njeno *vedenje*. Tipične negativne lastnosti, ki jih pripisujejo čarovnicam, so, da veliko klepetata, veliko sprašuje, velja za radovedno, pove, kar drugi le mislijo, je prepirljiva, včasih nemoralna in se obnaša, kot bi bila nekaj boljšega. Seveda je vprašanje, ali se je ženska tako obnašala že prej in je bil to

⁸ 30, 42, 43, 44, 50, 77, 82, 117, 119, 130.

dejavnik za diskriminacijo ali pa je npr. njena prepirljivost morda zgolj reakcija na obtožbe (Schöck 1978: 118–121). Tudi Svetieva, ki je raziskovala na tem območju, ugotavlja, da so bile ženske, ki so bile neobičajne v svojih odnosih, slogu in pojavi, pogosto obtožene čarovništva (Svetieva 2001: 153–154).

Edina značajska lastnost, ki je bila omenjena, kadar so sogovorniki govorili o čarovnicah **abstraktno**, na splošno, je bila njihova hudobija (69, 105). Nasprotno se zdi, da so pri opisih konkretnih žensk z reputacijo vaške čarovnice ljudje skorajda bolj kot njihov videz poudarjali nezaželeno značajsko lastnost – vendar pa med njimi, v nasprotju s sosedsko čarovnico, nikoli ni omenjena zavist. Takšna ženska je očitno izstopala po vedenju: ljudje omenjajo, da se je čudno vedla, da je bila čudakinja (65, 107, 117, 35). Značajske lastnosti, ki so jih očitno najbolj povezovali s čarovnicami, so bile zlasti pretirana radovednost (99, 41), prepirljivost (49, 35, 65), omenjeno je tudi posmehovanje drugim (41), stalno vpitje (37). Za neko žensko, ki je imela tako reputacijo, so npr. pripovedovali, da se je stalno jezila, se prepirala in celo tožila moža za posilstvo pastorka (65) – zanimivo bi bilo vedeti, kako je prišlo do take reputacije, oz. ali ni bil tu na delu njen mož. Moški pa, ki je imel reputacijo čarovnika, je preklinjal ob križu, skratka – storil blasfemično dejanje (58) (prim. spredaj). Za neko vaško čarovnico je pripovedovalec posebej poudaril, da je »kadila pipo kot moški« (82) – tudi takšno »nežensko« obnašanje je že iz zgodovine znan razlog za obtožbe. S poudarjeno vlogo ženske v obtožbah čarovništva je povezano tudi določeno vedenje, ki odstopa od s strani moških predpisanega ideala ženske: »Verovanja o čarovnicah predstavljajo spreobrnjenje pozitivnih vrednot katerekoli dane družbe, negativni standard za ženske,« piše Larnerjeva. V patriarhalni družbi značilnosti idealne ženske določajo moški (...) in ženske se s temi, od moških določenimi ideali, identificirajo. Tista, ki se od tega ideala preveč oddalji, bo prepoznana kot čarovnica (Larner 1984: 62; prim. še 84–88). Čeprav so nekateri avtorji poskušali ugovarjati, češ da so bile priče na sojenjih čarovnicam tako ženske kot moški in da ni nobenega dokaza za sovražnost med spoloma, ki bi bila v ozadju prosekucij (Macfarlane 1970: 160), to ne spremeni dejstva, da je večina obtoženk žensk in da je brez dvoma igral svojo vlogo tudi boj med spoloma. Kot poudarja Larnerjeva, leži varnost ženske v podreditvi pozitivnemu standardu in zato ženska ojača svojo lastno pozicijo s tem, da se pridruži napadom na deviantne ženske (Larner 1984: 62).

Prav tako kot negativne značajske karakteristike in nizek socialni položaj je posebej poudarjena nesocialnost teh žensk, njihova odmaknjenost⁹, ki se je kazala tako v pomanjkljivi mreži socialnih kontaktov: je bolj zapuščena (117), je sama zase, se ne družijo z drugimi (41, 49) – kot tudi v geografski lokaciji njihovih domov in njihovem zakonskem statusu: živi sama (36), ni poročena (14); živi na samem (117, 7, 117), je zapuščena (117). Jenkins za Irsko omenja, da so bile obtožene ženske navadno stare, da so bile vdove, brez otrok ali neodvisne, in poudarja, da je bila njihova neodvisnost

⁹ Risteski ugotavlja takšno mejno pozicijo v vasi za mediatorje med svetovoma živih in mrtvih oz. med tem in onim svetom, npr. za vedeževalce, „bajače“, tj. neke vrste zdravilce in druge (Risteski 2001: 172–3).

pravzaprav tisto, kar jih je delalo ranljive: pomanjkanje podpornih socialnih vezi jih je naredilo za idealne grešne kozle (Jenkins 1991: 327). Tudi Lindow opozarja na pomen samskega stanu v obtožbah čarovništva: osumljenke so bile največkrat nižjega, nejasnega statusa, predvsem neporočene in vdove, ki so se na neki način »vrnile nazaj« med neporočene, torej v nejasen status. Oba statusa sta ranljiva in zato nevarna. Isto lahko velja za bolne in deformirane, ki jim je bila odvzeta možnost rituala poroke in so zato ostali v liminalnem, vmesnem stanju (Lindow 1978: 59).

Ta odmaknjenost ženske »od oči« sovaščanov lahko vpliva na njihovo nezaupanje do nje – ker ni na očeh ljudi, tudi ni pod nadzorom. Zdi se, da je strah pred tem, kaj bi lahko skrivala pred drugimi, prisoten tudi v opisu čarovničinih oblačil: dolga oblačila, zavihan predpasnik, „kot bi nekaj skrivala v njem“, ruta, ki zakriva obraz – vse to dela žensko skrivnostno, nedoumljivo, nejasno in vzbuja v očeh ljudi občutek, da nekaj skriva pred njimi. V španski Galiciji zato moški čaravnice (t. i. meige) vedno spuščajo naprej, da bi jih tako imeli stalno na očeh (Rey - Henningsen 1994: 202).

Reputacija družine

Naslednji razlog, da ženska dobi reputacijo vaške čaravnice, je tudi reputacija njene družine, razlog, ki je trdno povezan z verovanjem o prenašanju čarovniškega znanja v okviru družine.

S: Kdo pa je bila ta gospa? Je veljala za coprnico tudi sicer?

I: Njena mati je bila taka.

S: Njena mama.

I: Ja, še bolj, ne. Pa ne vem. Nisem je poznal, nje, no, to, to vem.

S: Pa še živi?

I: Ne, ne, umrla je. /.../ Ta je že zdaj stara sedemdeset let, una je bila stara pa ... Joj, ne. Ja, no. Bila je pridna ženska. Skrbna, vse, drugače je bila v redu za to, ampak da je tudi znala. Jaz ne vem, no. Da je tudi znala delati.¹⁰ (28)

Naši sogovorniki so na vprašanje o tem, kako je čarovnica lahko dobila svoje znanje, ponovno odgovarjali na dveh nivojih: včasih so prenašali nekakšno abstraktno, splošno verovanje, včasih pa so govorili o konkretnih osebah. Pogosto se je zgodilo, da je pogovor celo prehajal z enega nivoja na drugega: človek je začel pripoved o konkretni ženski, ki je v vasi veljala za čarovnico, potem pa je – predvidoma v pomanjkanju védenja o tem, kako natančno je ta oseba dobila oz. predala znanje naprej, posegel po nekakšni abstraktni zakladnici znanja o čarovništvu in nam povedal podatke o tem, kar je slišal o čarovnicah nasploh.

Vsekakor znanje po prepričanju ljudi najpogosteje prehaja naprej znotraj družine, glede načina, kako naj bi se to znanje prenašalo, pa med pripovedovalci ni splošnega konsenza. Ljudje so navajali tri možnosti prenosa tovrstnega znanja:

¹⁰ Izrazi „je znala“, „je znala delati“ ipd. se na našem območju nanašajo na znanje čarovništva. V tem konkretnem primeru gre za žensko, ki je dobila svojo reputacijo zaradi zdravljenja.

da je naučeno, podedovano ali predano dalje s knjigo. Vse te tri možnosti na našem območju soobstajajo druga ob drugi, včasih prehajajo od ene k drugi celo pri istem posamezniku¹¹. Zdi se, da je sam način prenašanja znanja pravzaprav manj pomemben kot prepričanje, da to znanje na pogosto nejasen, skrivnosten način živi dalje, skrito za zidovi hiš posameznih družin.

Prenos znanja z učenjem

Nekateri naši sogovorniki so trdili, da starši tega znanja naučijo svoje otroke. Zdi se, da se v tem primeru znanje pogosto prenaša dalje po istem spolu: mama nauči znanja hčere, oče sinove, vnuke, vendar šele, ko pridejo v določeno starost 256 (ko so že malce starejši, nikoli pa v otroški dobi).

S: Kako so pa prišle do tega znanja?

I: Ja, nekomu svojemu so že one povedale, ne.

S: V okviru družine so povedale?

I: Ja. Ja, ja.

S: Svojim otrokom?

I: Ja. Svojim potomcem, ne, da se je to naprej prenašalo, ne. (91)

Iz konteksta naslednje pripovedi sicer ni popolnoma jasno razvidno, ali pripovedovalka govori o sosedski čarovnici ali o ženski z reputacijo, vendar pa je očiten razkol v diskurzu med konkretnim in abstraktnim: najprej uporablja abstrakten diskurz („A, to je iz roda v rod šlo. To je šlo iz roda v rod, ne.«), a kmalu se izkaže, da ta trditev v praksi – ko govori o konkretni ženski iz vasi – ne drži (»Ta je imela štiri otroke, dve hčerke pa dva sina, pa ni nobeden.«):

S: Pa je danes še kakšna gospa živa, da se verjame zanjo, da je čarovnica?

II: Je pa ni več.

S: Ni?

II: Je vse pomrlo.

S: Aha. Pa so imele mogoče kakšne knjige ali kaj, ali se je to kar iz roda v rod ...?

I2: A, to je iz roda v rod šlo. To je šlo iz roda v rod, ne. /.../

S: Kako se ..., a se z rojstvom prenese? Kaj pa, če je recimo čarovnica imela sina? Je bil potem on tudi čarovnik?

I2: Ni, ne, ne. Ti, ti niso bili tudi ne, mislim /od/ te otroci, ta ni nobeden, ne.

S: Aha.

I2: Ta je imela štiri otroke, dve hčerki pa dva sina, pa ni nobeden.

S: Aha. Na kakšen način pa se prenese?

¹¹ Očitno imajo ljudje celo v isti skupnosti dostop do različnih, celo kontradiktornih repertoarjev, kot pripominja Blécourt (Blécourt 1999: 169).

I2: *Ja, no, to, to, to je tako, samo zdaj že niso bili več tak časi, ne, da bi. To je še bilo prej, ko so bili stari časi, pa ko se to od mame ali pa hčerka, spet so se, hčere so se, ne, pol...*« (71)

Poleg pripovedi, ki se nanašajo na konkretne ženske z reputacijo čarovnice, in odgovorov na abstraktno zastavljena vprašanja o coprnicah nasploh naletimo tudi na povedke z anekdotično kvaliteto o iniciacijah v čarovniško znanje. Takšnih povedk seveda ne moremo imeti za verodostojna poročila o čarovniških iniciacijah, ampak gre bolj za neke vrste zabavne anekdote, ki so že z načinom dikcije oz. odnosa pripovedovalcev do njih (smeh) očitno ločene od tipičnega diskurza o čarovnicah.

I: *To mi je ena povedala. Je ena punčka šla do ene stare ženske, pa ni vedela, da je ta čarovnica in – saj veš, so mali otroci radovedni, in je rekla: »Jaz bi pa tole rada bila, češ, iz tega veliko vidiš, lahko kaj narediš ...« »Prav, veš punčka, jaz te bom pa naučila!« Pol ji je pa dala tak velik pisker, svinjski, globok, za svinje kuhat. In čarovnica ji je rekla: »Deni glavo v tale pisker globoko, in moraš reči: Jaz verjem v tale pisker, pa ne verjem v boga.« Punčka je bila lepo izučena doma, pa je dala glavo v pisker in rekla: »Jaz pa se usirjem v tale pisker, pa verjem v boga.« /smeh/ .(35)*

257

Prenos znanja prek dedovanja

Redkeje smo naleteli na mnenje, da se čarovniško znanje *podeduje*, in torej prav tako prenaša znotraj družine¹². Vendar se zdi, da to »dedovanje« bolj kot resnično genetsko dedovanje spet kaže bolj na neko nejasno predstavo o prenašanju znanja znotraj družine, saj vsi sogovorniki dosledno zanikajo, da bi se otrok že rodil s takim znanjem (tudi če bi se to znanje pokazalo oz. začelo uporabljati šele ob določeni starosti, kot je znano za nekatere religiozne specialiste). Na tem območju tudi ne poznajo nobenih znamenj, po katerih bi bilo mogoče ob rojstvu prepoznati otrokove nadnaravne sposobnosti in videti v njem bodočega čarovnika, kar je sicer v verovanjih pogosto (npr. rojstvo v »srajčki«, rojstvo z zobmi, šestimi prsti, z nogami naprej ipd.).

S: *A je bila tista ženska, ki je bila čarovnica, kaj drugačna od drugih žensk?*

I: *Ne, nič.*

S: *Nič?*

I: *Samo imela je eno tisto ... /.../ imela tako moč, čarovniško.*

S: *Od kje pa je prišla ta moč?*

I: *Ja, to pa, to pa ne vem, če kdo ve. A je bilo prirojeno, verjetno.*

S: *Da se je podedovalo?*

I: *Ja, ja. (72)*

V naslednjem pogovoru pa se že kaže neodločnost glede tega, ali gre za podedovano ali naučeno znanje:

¹² Močno razširjeno verovanje, da je čarovništvo dedno, je npr. obstajalo v Angliji (Macfarlane 1970: 170).

S: Se pravi, da se coprnice druga od druge naučijo coprat?

I: Ja.

S: A da bi se že rodila kakšna coprnica s tem znanjem?

I: Ne, bom to rekel ... Pravijo, da se podeduje tudi.

S: Da se podeduje?

I: Ja. Da hčerka po materi podeduje. Ali pa, če jo mati nauči, hčerko. (116)

Prenos znanja s pomočjo čarovniške knjige

Naslednja možnost prenašanja znanja je **podedovanje čarovniške knjige**, 258 ki prav tako prehaja iz roda v rod kot nekakšen vir mističnega nadnaravnega znanja in moči:

I: Ja, to, to ... nič ne vem, od česa pride, od česa ona to moč dobi. To je ona nekašen, kako knjigo od prejš/njih/ dobila, pa v knjigi bere pa to, to, da zna ona naredit, ne. Drugače ne moreš kar tako znati naredit nekaj, če ne veš, ne. (73)

Na podlagi pogovorov z ljudmi z območja, ki smo ga raziskovali, je očitno, da so lastništvo take knjige opazno pogosteje pripisovali moškim kot ženskam, kar je v nasprotju z vsemi drugimi razlogi za reputacijo, ki se praviloma navezujejo na ženske: kar devet sogovornikov je govorilo o moških lastnikih knjige in le štirje o ženskih, a od tega sta se samo dve pripovedi nanašali na konkretne ženske, drugi dve pa na coprnice na splošno.

V Evropi so znane mnoge čarovniške knjige: najsi bo to francoski Le Dragon Noir (Črni zmaj), Le Dragon Rouge (Rdeči zmaj), Le petit Albert (Mali Albert), Le grand Albert (Veliki Albert) (Favret - Saada 1980: 133–135; Devlin 1987: 165–171), Cyprianus na Danskem (Henningsen 1982: 131; Rockwell 1978: 90–92) oz. Knjiga sv. Cypriana na Portugalskem (Pina - Cabral 1986: 178), Henrik Smidth na Danskem (Rockwell 1978: 90), Double Ambrosius (Dvojni Ambrosius) v Belgiji (Blécourt 1999: 189), Črna knjiga magije oz. Šesta in Sedma Mojzesova knjiga v Nemčiji in na Nizozemskem (Schöck 1978: 101–103; Blécourt 1999: 189) – ti naj bi bili nekoč del Biblije, ki pa je bil v kasnejših izdajah izpuščen, ker bi se ga lahko uporabljalo za črno magijo; iz njiju je bila sestavljena Črna knjiga magije (Mathisen 1993: 21–22). Na Islandiji poznajo knjige Raudskinna (Rdeča koža) in dve različni knjigi z enakim imenom Gráskinna (Siva koža) (Hastrup 1990: 204–205). Knjiga, ki so jo poznali na tem območju, je bila Kolomonov zegen, ki so jo na kratko imenovali tudi Kolomon¹³. Enkrat je pripovedovalec govoril o »brevirju« (53), enkrat samkrat je bila omenjena tudi nemška knjiga z naslovom »Taužent fahe hundgrube¹⁴« (115).

¹³ Prim. „To je ta pravi inu tazieli Colemone-Shegen: Kateri je biv v keleranje ta pvervo bart vdvrkan v tam lete: 1321 noj v latinshzhei shprachi vnkei dan: potem pa na nemshko sedeí pa ta pvervo bart na sovenjo nanovo kvhan inu frishno pazhan“, Labaci: Umetnishka propaganda 1920.

¹⁴ To bi v prostem prevodu iz nemščine lahko pomenilo „Tisočkratna pasja jama“ – za knjigo s takšnim naslovom, ki bi jo poznali v nemščini, še nisem slišala.

Ta knjiga je bila po mnenju nekaterih izvor čarovniškega znanja in se je je držala nekakšna avra nadnaravnih moči, kar ni za tovrstne knjige tudi sicer nič nenavadnega. Favret - Saada na primer piše, da v francoski pokrajini Bocage ljudje zatrjujejo, da na vsaki strani take knjige piše, da jo lahko berejo dalje samo tisti, ki si to upajo, ki to zmorejo ipd. – cesar sama v resnici v tej knjigi nikoli ni videla zapisanega (Favret - Saada 1980: 133–5). Joan Rockwell omenja, da so za Cyprianus na Danskem verjeli, da je knjigo nemogoče prenehati brati, potem ko jo je človek pričel – zlasti ko pride do rdečih črk, je prepozno; lastnik knjige vedno ve, da jo je nekdo začel brati, celo če je daleč stran, ter vedno prihiti še pravočasno, da prikliče nazaj »Zlega« (Rockwell 1978: 91–92).

Pripisovali so ji na primer, da jo je treba brati na poseben način:

259

I: To so mogli, to so rekli, da so imeli knjige, ko so rekli, da je Kolomon. Knjiga Kolomon. In v tisti knjigi noter, so rekli, da iz tistih knjig se je moglo prebrati ven, kaj je to narediti. Pol pa, če je hotel, pa da ne bo se tisto naredilo, je pa mogel iz zadnje strani brati nazaj. Tisto je noter zapisano in da jih moraš znati ...

S: Brati?

I: Prebrati. Da ni to, da boš ti kar po vrsti bral vsako vrsto, ampak to moraš določene vrstice. Na primer prvo, pa mogoče tretjo ali pa četrto ali pa, ne, da tisto pol so lahko naredili. /smeh/ (43)

Po prepričanju ljudi je bilo z njo mogoče priklicati hudiča, mrtvega človeka (očitno aluzija na nekromantijo) ali živali (velikega psa, ki ima konotacijo hudiča oz. nekakšnega zlega duha):

I: Ja, so pa tudi imele ... kako so rekli? ... Kolomon. Knjigo Kolomon.

S: Kaj pa je to?

I: Ja, da je bila knjiga, tam si bral notri ...

II: To je bila taka čarobna knjiga.

I: Ja, čarobna knjiga, da če si to bral, da si hudiča priklical, vraga, ne. (59)

I: Znali so, da so to ljudje znali, taki, ko so imeli menda neke kolomone ali kaj že. Saj veste menda, če se o tem razpravljate, pa se učite. Ste slišali o kolomonu kdaj?

S: Kolomon?

I: Kolomon. To je ena knjiga, ko to so ... so vse te vraže notri, ne. In da je tisti človek imel – jaz ga nisem poznala – tako ga nisem nikoli videla, pač pa po imenu sem ga. Pa /sem/ vedela, de je bil ... Da je znal priklicat človeka, mrtvega. Da ga je priklical. In on je priklical ga ven in ga ni znal nazaj spraviti. (21)

I: En pes, ... ne, mama?, ... ki je bil tam gor za borovcem, ne, ko so otroci bili sami doma in je kar naenkrat en tak velik pes se pojavil, en veliki pes se je pojavil. So imeli eno knjigo, da so imeli eno knjigo, ne vem, kako se je reklo tisti knjigi, je bila ena znana knjiga ... S pomočjo knjige je psa odstranil. /Šalijo se, da so videli hudiča./ (103)

I: Ja, naš atek je pripovedoval, ko je on to zvedel, to je zdaj on pripovedoval, ja. Eden da ni mogel umret, ne, pa sploh ni mogel umret in da je zvečer prišla ena, ko se je mrak naredil, pa je prišel en petelin notri pod, ... ko je bila peč, pa tako v kot okrog, okrog, a ne, pod tisto klop čepet.

S: Petelin?

II: Petelin. In so tistega petelina ven gonili, ampak noben se ga pa ni upal pregnati in ni petelin ven šel. Ko je oče pa tisto rekel: »Pa daj, spravi ga ven iz hiše,« ne. Pravili so ljudje, da je tako pel, pa tako pel, ne in pol /ni mogel/ umret ne, ne? In to, to ni nič, to je, veste, toliko dolgo, kakor ga drži, so rekli, da ne umre, ne. Spet drug večer je prišel kozel noter, ne. Sama taka živad je prišla, pol je bila pa njihova S. je bila pa nekje drugje doma, ne, je prišel pa oče od tiste S., je prišel pa k njim ne, je pa rekel: »Pa kaj imate vi pri hiši, da oče ne more umret? Vi tu imate eno tako stvar,« je rekel, »da on ne more umret s tega sveta.« Je rekel: »Kogà imate?«, ne. In potlej pa ta mladi prinese taki brevir, ne, od nekod ...

S: Kaj?

II: Brevir.

S: Brevir, kaj je to?

II: Niste slišali še za brevir?

S: Ne.

II: To je taka velika posebna knjiga, ne, to se bere, to se bere, pa so rekli, da ljudi nazaj kliče, to je po ta starem, ne. In da je tista knjiga, ne ... /.../

S: Tisti je že umrl, ne?

II: Ja, ampak on, ko je umrl, je rekel, da je prišla neka ... neka ... ni bilo ne človek ne žival, bilo je na dveh nogah, ampak z nekimi rogovi, pa čudna stvar ...(53)

Zapisali smo tudi nekaj povedk o nepoučenem, ki mu pride v roke čarovniška knjiga. Tema je sicer znana – je snov migracijskih povedk (ML 3020: Inexperienced Use of the Black book), obdelana tudi v literaturi (prim. Göthejevega Črnošolca; Rockwell 1978: 92; Briggs 1991: 614–615, 622)

I: To knjigo, če bereš, pa če je ne znaš ustaviti, ti pride vse. Pred kratkim je nekje blizu tam, kjer je naš župnik doma, ne vem točno, je ponoči kar kamenje in posodo notri metalo. Verjetno so brali to knjigo, pa je niso znali ustaviti in so pol šli po škofa mariborskega, pol je bil pa nekak mir. (35)

I: Ja, so pa tudi imele ... kako so rekli ... Kolomon. Knjigo Kolomon.

S: Kaj je pa to?

I: Ja, da je bila knjiga, tam si bral notri ...

II: To je bila taka čarobna knjiga.

I: Ja, čarobna knjiga, da če si to bral, da si hudiča priklical, vruga, ne. Pa tako naprej. Je pa en prišel k hiši, k sosedi, on je imel pa kolo, ... je imel pa Kolomon na mizi, ljudi, onega gospodarja ni bilo, no, bil je doma, sam ni bil

notri. On se je pa usedel takole za mizo, pa je videl toto knjigo, pa ni vedel, kaj je, pa je to začel brati. Pride gospodar noter: »Boš šel!« je rekel, »kaj pa delaš?« »Ja, kaj?« je rekel, »berem knjigo.« /smeh/. Je rekel: »Kaj imaš pa pod mizo?« Pa je bil nekak pes pod mizo, velik ... Je rekel: »Kaj imaš pod mizo?« Je pa pogledal, je rekel: »Ja, kaj ni to tvoj pes?« Je rekel: »Ne, ti si ga priklical, ne, v bistvu podnevi, ja, ko si Kolomon prebral.« Ja, pol ga je pa on, ko je znal, ...da je mogel potem odbrat to.

II: Da ga je odpravil.

I: Da ga je odpravil ven, pa ga je komaj, ne, gospodar pol odpravil, če ne bi bil pa, kaj jaz vem, bi bil tisti pes, ne vem, zgrizel še tistega soseda.

II: Ja, to je prišel v obliki vraga.

I: V obliki vraga je bil ta pes /smeh/. Pa da je bilo to res, pa da ...so imeli Kolomon, pa so se neki hecali, pa so proso – eno brento prosa, prav proso, vete, to je čisto tak droben ...

S: Ja, poznamo.

I: ... tako kot tote pikice /pokaže na pikice na namiznem prtu/, ja. Brento prosa je zasipal takole na tleh, ... je rekel: »Za pet minut bo tole vse pobrano.« Pa je šel Kolomon brat, proso je pa zginilo, pa je šel brento nabrat /smeh/. (59)

I: Včasih so rekli, da so imeli en Kolomon, jaz to ne zastopim, to je bila ena knjiga. /.../ To je bila ena taka knjiga in je pol tisto knjigo bral in to so trdili, da je res, pa jaz ne vem, če je ali ne. Da je hudiča na peč priklical. In tisti hudič ...

S: Tisti, ki je bral to knjigo?

I: Ja, ki je bral to knjigo. Maše so imeli, vse sorte, in tisti hudič ni šel s peči. Tako da je bil že gospodar čisto preplašen in pol je pa tisti hudič zahteval otroka. Če mu otroka obljudi, da bo šel dol s peči.

S: Aja?

I: Ja. In pol je pa res en otrok umrl.

S2: A res?

I: Ja.

S: A pri tisti hiši ali kako?

I: Ja, pri tisti hiši, ampak ne da bi ga hudič vzel, ampak umrl je. Ja, tisto so pa velikokrat pripovedovali. (122)

Favret - Saada, ki trdi, da vaških čarovnic v pokrajini Bocage ne poznajo, in v svoji knjigi raziskuje (po naši klasifikaciji) sosedski tip čarovništva, piše, da tam obtožujejo osumljene sosede lastništva take knjige (Favret - Saada 1980: 133–134, 55). Zdi se, da je na območju, ki smo ga raziskovali in kjer to obtoževanje ni tako zelo interne narave kot v pokrajini Bocage, védenje, da ima nekdo v lasti to knjigo, avtomatično vodilo k temu, da si je oseba (in celo njegovi nasledniki) prislužila reputacijo čarovnika v vasi. Seveda pa je bila, kot že rečeno, pot verjetno lahko tudi

obratna: kadar je nekdo že slovel kot čarovnik/ca, so mu/ji morda avtomatično začeli pripisovati, da ima v lasti to knjigo.

Iz naslednjega pogovora lahko izvemo, da je imel oče naše sogovornice zares nekoč v lasti to knjigo:

I: Zato imajo tiste Kolomone, to imajo bolj duhovniki, ... moj oče je imel Kolomon, samo da je bil pameten in ga, prej ko je vedel, spravil v predal ali ga pa zažgal. Je hodil pol k nam eden z grada in je nekje zvedel, da imamo Kolomon. Rekel je mami, da bo fejest plačal tole knjigo, mama pa je rekla, če jo ubijejo, tele knjige ni pri nas. Verjetno jo je zažgal zaradi otrok. (35)

262

A iz pogovora s sovaščanko smo izvedeli tudi, da je naša zgornja sogovornica (35) zaradi očetove knjige tudi sama dobila reputacijo čarovnice:

S: A se pravi F.-jin oče naj bi pa bil, naj bi imel posebne moči?

I: Naj bi imel Kolomon, Kolomon buch, so rekli, ne, in da pokl ...

S: Kje pa je zdaj ta knjiga?

I: Ja, zdaj so pa ... sam on je meni pripovedaval, da spodaj, ne vem, če ima /ona/ tisto knjigo. Pa je rekla, da je ni nikdar videla in nič o njej ne ve. Samo ljudje so pa govorili, da je ..., so tudi rekli, da je coprnica. (47)¹⁵

Tudi za drugo žensko z reputacijo coprnice je veljalo, da je imel knjigo njen stric – tu sicer potrditve za to, da bi jo v resnici imel, nismo dobili, a zdi se, da je to prepričanje ljudi vplivalo tudi na sloves te ženske:

S: A pa je, a je bil v vasi kakšen človek, ki je veljal za kaj posebnega, da ste se ga bali ali pa da ste ga imeli za bolj čudnega, ali pa da bi kakšnemu od vaščanov kaj hudega hotel?

I: Ja, /smeh/ a veš /govori možu/, ko so govorili za K., da zna kaj naredit?

II: Katero?

I: Mater od tote ... /mož jo prekine: M.?!/ - Stara mati, stara mati.

II: Od M. stara mati? /nato se pogovarjata med seboj o tem, kdo bi to lahko bil/

I: In za tisto so rekli, da je znala naredit in da je še imel pol stric tisti nekakšen Kolomon buch, so rekli. (48)

¹⁵ Verjetno sicer ustreza tudi drugim kriterijem za pridobitev reputacije vaške coprnice: je revna, živi na robu vasi, a je po drugi strani zelo komunikativna, prijazna in odprta oseba, tako da se zdi, da je bila za reputacijo vendarle odločilna očetova knjiga.

Pripovedi o čarovniški knjigi so tesno povezane tudi s predstavo o težkem umiranju čarovnic, ki je ena tipičnih potez verovanj o čarovnicah. Poudarjajo zlasti potrebo po tem, da ženska to *knjigo pred smrtjo preda naprej*¹⁶ – sicer ne more umreti:

S: Kako so dale coprnice naprej to znanje?

I: So rekli, da je mogla dati naprej, če ne, da ni mogla umreti.

S: Kako pa?

I: Ja, enemu je mogla povedati, ja, unemu, ki ga je imela najrajši. (34)

I: ...pravijo, da imajo vse coprnice svojo knjigo in ona ne more umreti, predno ne bo svojega poslanstva zapustila nasledniku. Ja, ne?

I1: Mhm.

I2: ... da ko je to vzela od ta stare, da je ta stara lahko umrla.

I: ... ko je tukaj pred V., ko je bila ta ta stara. Pa ne ta ... R., da je umirala, pa je atko naš bil tam noter, ene drve je delal, je rekel, pa je slišal, kako je ona vpila noter v hiši. Pol je prišla pa ta M. noter v hišo, pa se je vse pomirilo in ona je umrla in tista coprnica je šla naprej.

I2: Ja, saj je res.

I1: Ta M.? Katera, ta soseda?

I3: Ta soseda je tudi coprnica, ko so babici zmeraj rekli, da je coprnica.

Smeh.

I1: Kak pa je tej ime? /smeh/. Tale je Ma.?

I3: Ja, ja, te so zbirale se včasih, ne! To so take stare stvari, ko so včasih govoril, ne.

I: Ja, ta stara je bila coprnica in ona ne more umreti, prej ko ne bo oddala tistega.

I3: To je bilo res, da njena mama ni mogla umreti, da se je slišal tam, proti babi sem jaz šla, pa sem slišala, ko se ven sliši, ko je ženska vpila, ne. Pol pa so rekli, pa neki naredite, da bo baba umrla, tako se ne more več tako matrat, ne. To se spomnete teh stvari? Ja. Da potle pa, ko je pa ona prišla, pa da so se neki cajta menile notri čisto, čisto tiho, da so se menile, pol je pa ona pa umrla, ne. To so rekli. (53)

¹⁶ Tako prepričanje, na katerega je naletel v manjšem danskem kraju, omenja Henningsen (1982: 131) in mnogi drugi avtorji. Predaja znanja pa ne poteka vedno v obliki predaje knjige, ampak gre pogosto za nek simbolen prenos (npr. kot stisk roke, dar ipd.). Dömötörjeva piše o madžarskem verovanju, da čarovnici, kadar pred smrtjo nihče noče prevzeti čarovniškega znanja od nje, potisnejo v roko metlin ročaj, ki ga potem vržejo v peč – čeprav ne napiše direktno, se zdi glede na druga verovanja najverjetneje, da je to sploh pogoj, da lahko čarovnica umre (Dömötör 1973: 184–5); za podobna ruska verovanja in zgodbe o „koldunu“ (čarovniku), ki ne more umreti, dokler ne preda svojega znanja dalje (zato se mu med umiranjem nihče ne upa približati) glej tudi Tokarev (1957: 26).

Če je torej imel kdo od prednikov knjigo Kolomonov žegen ali pa je kdo od staršev veljal za čarovnika, je bilo zelo verjetno, da se je takšna oznaka prenesla tudi na otroke, predvsem na hčere, saj se, kot smo videli, po prepričanju ljudi takšno znanje največkrat prenaša dalje v okviru družine. Zdi se, da je vsaj določen odstotek ljudi dobil reputacijo čarovnikov oz. čarovnic zaradi čarovniške knjige, ki naj bi jo imel v lasti, čeprav je izjemno težko natančno vedeti, kdaj je čarovniška knjiga razlog za takšno reputacijo in kdaj so knjigo začeli pripisovati človeku kot posledico njegove reputacije vaškega čarovnika ali čarovnice. Ker so ljudje, ki so knjigo imeli, to varno skrivali pred drugimi in tudi nikomur niso hoteli povedati zanjo, je težko natanko vedeti, kdaj je nekdo knjigo resnično imel, kdaj pa je šlo zgolj za govorice. Vsekakor pa je ta knjiga obstajala¹⁷ in so jo nekateri ljudje na tem območju dejansko imeli. Med našo terensko raziskavo smo sicer resda naleteli na eno samo priznanje o njenem posedovanju, a še to ni bilo prvoosebno, pač pa je hči priznala, da jo je imel njen oče (prim. zgoraj 35).

Verovanje, da se znanje čarovništva prenaša iz generacije v generacijo, je imelo za posledico, da se je oznaka čarovnice, ko je bila enkrat usmerjena na neko osebo, zelo težko odtrgala z družine tudi v naslednjih generacijah: če je veljala za čarovnico mati, je pogosto skoraj avtomatično veljala za čarovnico tudi hči. Enako velja pri nasledstvu knjige: kadar so ljudje menili, da je nekdo od staršev imel Kolomonov žegen, se tudi njegov otrok ni mogel več otresti reputacije čarovnice/ka.

Prenos moči z mrliča

Ena sama sogovornica nam je pripovedovala tudi o tem, da je bilo čarovniško moč mogoče dobiti od *mrliča*, a to prepričanje je na našem območju zelo netipično:

S: Prej ste govorili o čarovnicah. Morda veste, če so se čarovnice že rodile ali so kasneje to postale?

I: Meni se zdi, da so pol postale.

S: Kasneje?

S: In to so dobile moč od umrlih, kot ste prej rekli?

I: Ja. To pa tako vem ... Se spomnim, ko sem bila čisto majhna, pa se mi je čudno zdelo, ko pobirajo tisti trak takole gor, pa okoli nog. Ko so bili umrli ..., ko so bili tako povezani, da so imeli usta zaprta, tako so imeli trak. /Pokaže, kako so imeli trak povezan okoli ust./

S: Okoli glave?

I: Ja, takole. /še enkrat pokaže/ Pa okoli nog. Da so tisto pobirali. Pol sem pa nekod /izvedela/,... da one tisto moč pol mrliču vzamejo. (120)

¹⁷ Blécourt piše, da nekateri raziskovalci niso niti poskušali najti čarovniške knjige, o kateri so jim pripovedovali ljudje, ker so bili prepričani, da gre za fikcijo (Blécourt 1999: 189).

Smrt čarovnic

Že iz pripovedi o potrebi po predaji knjige pred smrtjo drugi osebi je implicitno razvidno verovanje o mučnem in dolgotrajnem umiranju čarovnic oz. čarovnikov, verovanje, ki je stalnica slovanskih in evropskih predstav o čarovnicah. Včasih pa se celo zdi, da je bila še le takšna nenavadno težka smrt ali pogreb, ki so ga spremljali posebni fenomeni, razlog, zaradi katerega je bila oseba prepoznana kot coprnica oz. coprnik, da je torej nekako dobila reputacijo še le naknadno, za nazaj, celo če je pred tem ni sumil nihče v vasi¹⁸ (glej citata 30, 115):

I: Druga čarovnica pa je umrla na isti način, tudi so se saje pokadile ven. Ja. In to je bil dokaz, da je bila coprnica. (30)

265

I: Potem pa, tule dol so tudi na Gračnici, je umrla pred enimi petnajstimi, dvajsetimi leti ena ženska. Malo čudaška, res. Tako čudno se je vedla. Tisto so tudi dolžili /da je coprnica – op. M. M./ . Potem pa še ena F. tam doli tudi iz S. Tiste dve sta bili kolegici in tista, jaz ne vem, a je zjutraj, da je prišla, da so jo zmerom zjutraj videli. Je imela predpasnik, ne, pa ta predpasnik tako gor držala v rokah, tako zavitega gor, da je neki notri imela. Jaz tisto ..., pripovedovala mi je ena, ko je bila, ko je strašno to vervala. Jaz sem se ji smejala, ko ona je vse sorte vedla od teh. In poli, ko je ta ženska umrla, da ne rečem, to je umirala menda štirinajst dni vse skupaj. Ni mogla umreti, ne umreti ne živeti. Strašno jo je matral, strašno je bila boga. (107)

S: Kako so pa rekli temu moškemu?

I: Cupernk. Tako so mu rekli po domače.

S: Je še kaj drugega znal delati?

I: Ne vem. Je bil en tak čudak, ki je v celi vasi z vsemi sosedi bil v sporu. Nič ni bil prida. Ko je bil pa že na smrtni postelji, je pa tako kričal, da tudi za eno minuto ni smel sam biti. Je moral stalno en biti pri njem. So se mu same krvave ženske prikazovale okrog. (36)

Smrt in pogreb čarovnice spremljajo tudi nenavadni fenomeni, kot so nenaden ropot, strele, grmenje, saje¹⁹ :

I: In so potem, ženska, ko je umrla, so potem, tisti moški /.../ je tule pri meni v kuhinji pravil: „Tam sem bil, ko je ona umrla, da se je tako stresla hiša in tisti prizidek. Je rekel: „Jaz sem mislil, da bo vse po nas padlo, takrat ko je ona izdihnila.“ In njo so imel vsi za coprnico. Jaz tega ne vem. (107)

¹⁸ Tolstojeva piše, da so tudi Rusi v vladimirski guberniji menili, da se „kolduna“ (čarovnika) prepozna po smrti po tem, da ga zemlja noče sprejeti vase, kadar zasipavajo gomilo (Tolstaja 1998: 143).

¹⁹ Dömötörjeva omenja pojav grmenja in strel, ki spremljajo pogreb pokojne čarovnice (Dömötör 1973: 185).

I: Zdaj ti bom nekaj povedal. Ko so tega starega Z. nosili, ne, ko je umrl. Prej so nosili mrliča, ja. Ko je bil tudi nekakšen ..., njemu se je sicer mat božja prikazala, pa mu je rekla: „Bežji ti s tega zapuščenega kraja, pol ko boš vse zapravlil.“ In ko so ga dali notri, je pri jasnem nebu tako treskal ko hudič. /.../ Bliskalo se je, ne, ampak grmelo pa zdaj ni, zdaj se je samo bliskalo, tedi je pa grmelo. In to je, on je bil coprnik. Vsi hudiči so ga prišli čakati. /smeh/

S: A coprnik je bil, so rekli?

I: Ja, coprnik je bil. Če ni bilo oblakov, pa je treskalo. Ko oblaki so lahko bili delj, tam ko se ni videlo, pa tudi tam, ta električni naboj preskoči zelo zelo dolgo, kilometre in kilometre dolgo. To je tako velika napetost, da samo, ko enkrat trešči, bi Ljubljana svetila en teden. Toliko je tega elektriciteta, kako bi rekel, zbranega v električnem naboju. In vsepovsod, ko preleti ta strela iz pozitivnega na negativno, vse, kod mimo gre, vse zažge.

S: Kako so ga pa potem pokopali?

I: Pokopali, tako ko vse.

S: Navadno, na pokopališče?

I: Ja, ne da bi ga za plot dali, coprnika!

S: Potem je bil pa mir z njim?

I: A čakaj, on je, preden sem se jaz rodil, je umrl. To je samo stara mama povedala, da je tako treskalo kot ..., pa čisto jasno je bilo.

S: Kako so pa vedeli, da je coprnik?

M: Ja, pol so šele.

S: A šele potem?

M: Ja, ja.

S: Ko je še živel, pa ni ...?

M: Ja, ja, vsi hudiči so ga prišli čakati. (115)

Tudi med zgodbami o nenavadnem pogrebu čarovnice najdemo takšne, ki bi jim lahko pripisali anekdotično kvaliteto:

I: Ja. Veste, moja stara mati je povedala, ko je bila s P. gor doma, ne. Da je je pa tudi tako coprala. Je pa tako knjigo /.../ Pa je nenadoma umrla, jo je kap zadela, pol je pa dal pogrebcu, njemu doli to krsto, jamo notri, ne, pa so krsto dali v jamo, tako je pa drugič prišla kača ven.

S: Kaj je prišlo?

I: Kača.

S: Kača!

I: Pa je župnik rekel: „Prasica si bila, prasica boš ostala!“ se je obrnil pa šel.

S: Kaj je pa bila ta kača, kaj so mislili?

I: Sovražnik. Hudobni duh.

S: Hudobni duh. Hudič?

I: Hudič, ja. (29)

Vsi trije glavni koncepti prenašanja znanja (naučeno, dedovano ali prek knjige) so na našem območju znani in, kot rečeno, soobstajajo drug poleg drugega. Včasih celo isti sogovornik omenja dva ali tri različne načine prenašanja znanja. Takšen soobstoj različnih predstav ni nekaj neobičajnega. Tudi v jugozahodni Nemčiji poznajo več možnih načinov prenašanja znanja: prek prenosa ali dedovanja znanja od druge čarovnice, do študija magijskih knjig ali celo prodaje duše hudiču (Schöck 1978: 101–102). Močno popularno verovanje, da je čarovništvo dedno, je npr. obstajalo v Angliji (Macfarlane 1970: 170). Schiffmannova v svojem članku o čarovništvu na neimenovanem območju na Poljskem omenja različne predstave ljudi o prenašanju čarovniškega znanja: nekateri trdijo, da je to prirojeno človekovemu značaju, drugi, da je to nekaj, česar se je potrebno naučiti in kar prihaja od hudiča (Schiffmann 1987: 157 in dalje). Tokarev omenja več načinov prenosa znanja tudi v ruskih ljudskih predstavah: koldun (čarovnik) je lahko znanje dobil od starejšega kolduna, a je moral skleniti pakt z nečisto silo (navadno opolnoči, na križišču ali na pokopališču, se pravi na mestih, ki so veljala za nečista; odreči se je moral bogu – npr. sneti križ, ga položiti v škorenj pod peto; vzeti hostijo iz ust in ustreliti vanjo, podpisati dogovor s krvjo ipd.). Drugi možen način pridobitve „znanja“ je bil ta, da je človek dobil »koldunstvo« od umirajočega kolduna (to se je lahko zgodilo tudi brez lastne volje, prek kakšne stvari ali neprevidno izrečene besede). Ponekod pa so verjeli tudi v »naravne« koldune: to so postali npr. otroci, rojeni iz nezakonske zveze v tretjem rodu (Tokarev 1957: 24–25).

Vaška čarovnica – zdravilka

Še en faktor je bil pogosto odločilen za to, da je ženska dobila oznako vaške čarovnice: če je bila zdravilka, zeliščarka²⁰, če je imela posebno znanje o ravnanju z živalmi ipd., se pravi, če je imela znanje, ki na tem območju očitno ni bilo (več?) splošno znano – v nasprotju z določenimi znanji, ki so bila nekakšna splošno znana tradicija, skupno znanje (npr. ravnanje z nastavljenimi predmeti). Zaradi svojega marginalnega statusa se ta skupina specialistk največkrat znajde v skupini vaških čarovnic. Njihovo znanje ni bilo takšno, da bi se lahko deklarirale za nasprotnice čarovnic in bi jih tak status izzvzemal iz možnosti obtožb – čeprav so meje med zdravilci in vedeževalci zelo fluidne.²¹ Njihovo znanje jim tudi ni dovoljevalo, da bi se neposredno postavile nasproti čarovnicam, jih identificirale in jim vrnilo čar. Predvidevam, da so se ljudje obračali na zdravilke v primeru bolezni živali in ljudi, ki jih niso pripisovali čarovniškemu napadu ali vsaj *dokler* jih še niso pripisovali čarovnicam. Morda so se tudi najprej obrnili na njo in šele če to ni

²⁰ Nekateri vidijo razlog za to, da je prišlo do tako množičnega lova na čarovnice, v glavnem ženske, v tem, da so v času razvoja medicine ti. modre ženske (zdraviteljice) prišle v nemilost zdravnikom in kirurgom (zaradi zavisti) – Larnerjeva sicer meni, da je imel ta razlog odločilno vlogo le pri majhnem delu obtožb (Larner 1984: 63). Heinsohn in Steiger (1993) trdita, da je bil lov na čarovnice usmerjen proti nadzorovanju rojstev in posredno proti babicam in modrim ženskam, ki so poznale tehnike nadzorovanja rojstev (kontracepcije, povzročanja abortusov).

²¹ O tem več v posebnem članku, ki ga še pripravlam.

pomagalo, odšli k vedeževalcu. Reputacija teh žensk torej nikakor ni bila povezana z zavistjo in tenzijami v medsosedskih odnosih.

Iz naslednjih pogovorov bi lahko sklepali, da je ženska dobila reputacijo zaradi svojega poznavanja zelišč in znanja zdravljenja, celo kljub temu, da je zdravila samo domače, oz. zaradi svojega znanja ravnanja z živalmi:

S: Se je coprnice lahko po kakšnem znaku prepoznalo? Da bi vedeli, da ti bo kaj slabega naredila, če pride k hiši?

I: To so bli domačini, ne. To so bili domačini ali pa, na primer, tule, ko se je prek hodilo, ne. S: Hrvaškega dol. Tam pa pač stara ženska, ... ki pa ni, da bi samo slabo delala, ne. Ona je znala take trike, na primer, kot je tole bil, ne, tele „vürke ftaplat“ /utapljati uroke – op. M.M./, ne. In prek takega je bilo pol rečeno, da je coprnica, ne. (91)

S: Zakaj so pa ravno tisto žensko, za katero ste rekli, da ji niso hoteli svinj pokazat, zakaj so ravno njo imeli za čarovnico? Po čem so ljudje sklepali, da je ona čarovnica?

I: Ja ona je vedela za vsa zdravila. Ona je vedela za vsa zdravila. (79)

I: Dve sta živeli na O. Za eno ne bom povedala ime, ker njena familija še živi, njeni vnuki še živijo, so že odrasli ljudi ... Ampak postopek in opis je bil isti. Ena je živela tule, v naši mali hiški, v tem turncu, ko še ni bil rekonstruiran, je bil na pol razvalina. Ona je bila baje nekakšna ... nezakonska hči od nekoga, ki je tu nekdaj živel ... In jo je mati dala k familiji nekam, pol je pa pod stara leta /.../ ta recimo nezakonski oče ji je zapustil užitek, da lahko do smrti stanuje v tem malem turncu. In bilo ji je ime B. In ona vam je bila baje coprnica. Ona je znala coprati. Je bila pa bistra ženska, inteligentna in je znala ljudem pomagati, če so bili bolni.

S: Kako jim je pa pomagala?

I: Z zdravili, čaji. Ona je znala stara zelišča, ker ni imela nobenih dohodkov, se je preživljala izključno s ... plodi, ki jih je prebirala, pa nekje je dobila kak liter mleka, od drugega je dobila par jajc in tako. Mislim, da je imela eno kokoško, ki je z njo spala skupaj. In ta B. je recimo ... – enkrat sem jaz zelo kašljala. Moji /.../ niso pustili kontakt z otroki in s tako osebo, ki je bila zelo umazana, veste, stara, in take podplute oči, krvave je imela od dima, grozno je zgedala. Jaz sem jo pa rada imela. Pa sem zmeraj tule prek ograje: “Teta B., teta B.!” Pa me je poklicala, tak kljukasti nos je imela, kot prava coprnica, špičasto brado ... Pa me je čula, da kašljam, je rekla: “Daj dol, daj dol.” Pa sem šla, pa mi je dala za popiti en oranžen topli čaj. Čisto oranžne barve je bil, tako kakor pomaranča barve. Pa sem jaz to popila in sem čez dve ure nehala kašljati. Pokl je pa moja mama le šla njo vprašat, kaj mi je to dala za popiti /.../. Je rekla: “Gospa, to vam je sladki korenček.” /smeh/ Vsa mogoča zdravila je imela in zato je bila pri narodu kakor nekaj drugega kot druge ženske. In to je najbolj enostavnejši epitet eni ženi dat ime coprnica, posebno, če je stara pa grda.

I: *Rekli so, da je ona kriva, ko je toča potolkla O., recimo. Za točo so bile te ženske zmeraj krive. Samo o tej drugi osebi boljše ne govoriti, ker so ji sorodniki tukaj na O. živi. To ne spominjati. Samo jih vprašajte, če je bila katera coprnica tule ..., ne.*²² (30)

I: *Prej je bla ena /.../ K. iz P. Je tudi znala delat.*

S: *Je bila tudi čarovnica?*

I: *Ja. Je tudi znala delat, zacoprat je znala. Je pa ena povedavala, gor /.../ je pa rekla, da je ona kravo gnala en dregen daleč, v drugo vas, to je spet v O., je gnala k biku kravo. Krava ni šla iz štale nikamor. Ni šla krava, ni šla nikamor iz štale in kako jo je dobila iz štale, bo, od hiše naprej se je krava nazaj obrnila ... Z. je imela šibo, nič ni pomagala šiba, pol je tako bila, ona je pa tako rekla: „Veš kaj, jaz pa bom nekaj naredila, da bo krava šla.“ Je šla v hišo, pa je neko, neko stvar, nekovo vodo ali kaj, nekaj je prinesla, da je gor po hrbtu je tako vtrla, pol je pa eno palico vzela, tako tanko, šibko, pa tisto šibko gor pa dol gladila po hrbtu. In pokl je pa krava tako šla ... Ni bilo treba nič poganjat, skozi lepo za njo in nazaj za njo. Tako ni bilo treba nič tisti dan hoditi poganjati. Je rekla, da je udarila in takoj je šla. Je rekla: »Ja, pol pa vem, da nekaj znaš ti narediti,« je rekla, »kje pa hodiš ti?« Ona pa se je od matere tega naučila.*

S: *Aha.*

I: *To je, da mati je znala to delati. To gre iz roda v rod. (73)*

I: *Veste, kaj je? /.../ To so, no gor so rekli eni, ali pa to je staro izročilo, da je bila coprnica, ne. /.../*

To je bilo, veste, samo tako, tako žensko so ponavadi zasovražili, /.../, ne, je izgubila je prijatelje vse, ne. To so v starih časih je bilo vse to bolj nekako naivno, pa, ja. No, let je bila pa ona. Najrajši so imenovali take, da so bile kaj telesno poškodovane. Tule pri sosedu /pokaže z roko proti hiši/, tamle, saj je tu tudi še stara hiša, je bila ena puklasta²³, ne. R. ji je bilo ime, no. Tisti so tudi pripisovali take, ker je pa imela tudi stare običaje, če je bil kateri bolan. Je bila tudi sama kriva, da je tudi, so ji rekli, da je čarovnica, ne. Ker če je bil kateri otrok bolan, pa je, ne vem, zbirala neko oglje²⁴ pa tisto, da je /.../ pozdravila otroka, ne, pa take reči. To je bilo, ti stari običaji, ne. To, to ni, da je čisto zapisano, ampak po večerih, ko smo ružli koruzo pa to, ne. Ja, saj to so ženske pripovedovale, samo to je tako, ne. Je bilo bolj za kratki cajt pa za strah predvsem mladini, ne. /.../ Ni tako, da so to strašili: Coprnica te bo, pa ta te bo, pa on te bo, ne, pa ... ni tako, kot je to zvenelo. (31)

²² Ta ženska je tudi po svojem fizičnem izgledu in socialnem statusu ustrezala stereotipni predstavi o čarovnicah.

²³ Tudi ta opis ustreza fizičnim karakteristikam stereotipne čarovnice.

²⁴ Gre za »utapljanje urokov«, obred, ki so ga nekatere ženske izvajale, kadar je bil otrok ali živina bolna, domnevno zaradi zlega pogleda, hvaljenja ipd.

270 *I: ... Vem pa, da je rekel, češ, ne, ko sem rekla ... za otroka ... Da je bilo pa tudi bolno in niso vedeli, kaj. In pol, da je prišla tale ena ženska, češ, ko so rekli, coprnica, ne, ta je pa coprnica. In da je nekaj govorila in da z nekakošnim ..., kot da je s česnom namazala otroka. In to je prav ta oče govoril, ko mu skoraj jaz nisem verjela, in je nekaj govorila. Mazala in govorila, kot da je z nekakšno milnico tudi namazala. In da so gliste takele, kot da so tule pod senco /z obema rokama se dotakne senc/ gliste glave ven pokazale in je vzela britev, ... tisto, ko je za pobriti, tisti aparat, in da je kot tisto vlekla in da je porezala glave. In od tistega časa je bil otrok zdrav ... /.../ So verjeli res. In jaz tudi ne bi mogla verjeti in ta oče, ko je toliko takih stvari povedal, ... da sem mu mogla verjeti, ne. No, to je to, kar je bilo rečeno, češ, so coprnice, ne. Niso bile coprnice.*

S: No, ampak potem je bilo prav nekaj žensk v vasi, za katere so govorili, da so coprnice?

I: Ja.

S: Niso za vse rekli?

I: Ne. Ne. Ne. Ne. Ta je znala ... Pač nekaj je znala, ne. (91)

Odnos do vaških čarovnic

Ljudje so imeli do žensk, ki so imele reputacijo vaške čarovnice, predvsem zelo previden odnos. Čeprav nekateri pripovedovalci poudarjajo strah pred njimi:

I: Ja, so se jo bali strašno.

S: A so se je izogibali, ali kako? /Oglasi se soseda: »Otroci so bili preplašeni.«/

I: Otroci niso upali ponoči ven. /smeh/ (47),

pa ni šlo toliko za strah pred njo, kot za bojazen, da bi se jim – če bi se jim zamerili – maščevala in »nekaj uštimala«:

I: Ja, tisto je tako. Zameriti se ji nisi smel.

S: Zakaj?

I: Tisto je pol ... zmerom kaj ušpilala. (65)

I: Če se je kdo komu zameril, so mu nekaj uštimale. Ja, da je živina poginila ali je otrok zbolel. To so pa zmeraj govorili. (100)

To je navadno vodilo v poudarjeno prijazen odnos do teh žensk:

I: Pa sem bila tudi v strahu, da ne bi kaj mi naredila, ... pa sem z lepim jo odpravljala. (16)

Starši so opozarjali celo otroke, naj se obnašajo do njih prijazno in se jim na noben način ne posmehujejo:

S: Ali so se je vsi bali?

I: Ja, mislim no, se je nismo, ne vem, kaj bi rekla, da smo se je ne vem kako bali, samo noben nič, to so nam starši rekli: »Lepo teto pozdravite, pa nič iz nje bedake delat!« Bog ne daj, da bi si kdo iz nje bedake delal ali pa kaj. Lepo jo morate spoštovati. Je stara, je po svoje. No, pa je imela moža, je bil v prvi svetovni vojni, pa je bil ujet, pa je bil pol šest let v Rusiji, ko je bil ujet, pa ko je prišel nazaj, bil je pa krojač, pa so še moj ata rekli, da je sam rekel, je rekel: »Z mojo M. ne imejte nič slabega, ker ona zna več kot hruške pečt ...« Tista pa, v resnici, so rekli, da je znala ... (25)

Vendar pa so ženske, ki so imele tako reputacijo v vasi, verjetno še kako dobro občutile posledice svoje reputacije. Zdi se, da so imeli ljudje z njimi dobre kontakte predvsem, kadar se jim ni bilo mogoče izogniti, sicer pa so se takih žensk ali moških izogibali in z njimi, če se je le dalo, sploh niso imeli stika:

271

S: Pa so se je izogibali?

I: Izogibali. /v pritrdilnem tonu/ Z nikomer ni imela kontakta. /.../ (30)

I: Umikali so se jim, to so, mislim, da niso tako direktno skupaj hodili. Se je rajši, če je videl da gre, se je rajši ...

S: Umaknil?

I: Dalj okrog šel, samo da se je umaknil.

S2: Da ni bilo stikov pol. (43)

S: Kaj pa tako, da bi bile tudi ženske, da bi kakšno žensko imeli za čarovnico? Koga na vasi?

I: Ja, zdaj ne tu.

S: Včasih.

I: Včasih, ja.

S: So? Je mama kaj rekla tudi o tem?

I: Ja, ne vem. Sem pozabila. Tukaj ne vem, če bi /smeh/ katera bila.

S: Pa tu v vasi? Je bila kakšna?

I: Menda je bila, pa ne vem ...

S: Pa je bila kaj drugačna od drugih?

I: Ja, bolj je, ja, bolj je tako nekam čudno se obnašala, ne. Tako da so ljudje, so se je bali. Ni hotel nobeden veliko z njo imeti.

S: A je kaj naredila žalega ljudem? A je ...

I: Ne, ne, tisto ne.

S: ... začarala katere?

I: Ne, ona je samo sebi. To je včasih mama povedavala, ko so šle, da katera je šla dojit, je imela zmeraj dosti mleka pa masla, pa to, da je potegnila od vseh strani, od vseh štirih strani vkup, tako je neki govorila, ne vem.

S: Kako, kako so se pa ljudje obnašali do čarovnic? A so se čisto normalno obnašali do njih?

I: A /odkima/, so se bali, niso hoteli nič imeti ž njimi, nobeden /.../ Če, če vejo, da ni nič varno ž njo, jo je kar pri miru za pustiti, pa tiho za biti. Samo ko zdaj ni tega, da ... Kdo pa bo zdaj /.../, ta stari so že pomrli, to, kateri so še ta stari bili, pa kateri so še, da kaj povedavlejo, ne. Samo jaz sem za cajta starše izgubila. Ne vem. (65)

272

Neka naša sogovornica nam je pripovedovala tudi, da ženski z reputacijo coprnice nihče ni hotel pokazati prašičev. Na podlagi takšnega vedenja sovaščanov je ženska prav gotovo lahko kmalu ugotovila, da v vasi velja za čarovnico:

I: ... Ne vem, rekli so, de je bila, de je bila coprnica, pa da, ne vem, ne vem, če je bila ali ni bila.

S: A ženska naj bi bila?

I: Ena ženska. Druga ženska je pa tudi, so rekli, da je coprnica, pa ni. Jaz sem si bila pa dobra ž njo. Pa je prišla, ne, je rekla: „Nobeden mi prašiča ne pokaže, svinje ne pokaže.“ Male prašičke, ne.

S: Mhm.

I: Nobeden ne pokaže.

S: Zakaj pa ne?

I: Da je coprnica, de ne bo zacoprjala, da potlej ne raste ali pa nekaj, ne. Pol sem ji pa jaz svinje domov nosila. Jaz sem šla kupit tiste prašiče pa sem jih domov prinesla.

S: Mhm.

I: Pa jaz nisem imela tote vere, jaz nisem imela tote vere.

S: Ja, kaj pa drugi ljudje, kaj so pa oni rekli za njo?

I: Ja marsikaj, marsikaj. Pač, nobeden pa ni videl točno, da bi, ne ... (79)

Iz pripovedi druge bi lahko razbrali, da je reputacija ženske, ki je veljala za coprnico, zmanjšala možnosti takšne ženske za poroko²⁵:

I: Dol pa vem onega, ko je star bako moj razlagal, si niso bile sosede strašno dobre, ne. Pa bi star bako moral tisto žensko imeti in da je bila coprnica. No, o tem, to pa lahko vama povem. Da je bila coprnica in je tudi sosedi šla, ko je neki šla sosedi v štalo, pa so jo našli ljudje, de je nekaj čarala. Da je nekaj čarala. Pol je pa star ata rekel, moj star bako, ne, je rekel: „Tote coprnice pa res ne bom ubral, bom pa drugo vzel!“ In tako se je zgodilo. (79)

²⁵ Primer s Poljske o dveh bratih, ki sta redno pretepalata mater, ker se zaradi njene reputacije čarovnice nista mogla poročiti (Schiffmann 1986: 159).

Nekaj redkih primerov kaže, da so se v določenih situacijah odnosi lahko tudi zaostri. A vendar se zdi, da so bili taki primeri na tem območju izjemno redki ali pa nam o tem pripovedovalci niso hoteli pripovedovati. Na neposredne obtožbe, ki bi kulminirale v grobem napadu na osumljence, kot jih poznamo iz literature, npr. v požigu njihove hiše, umoru, sežigu, pretepu²⁶ ipd. (prim. več takih primerov v Franciji 19. st. v: Devlin 1987: 113–118; ni sicer povsem jasno, ali se taki napadi nanašajo na sosedski tip čaravnice ali na ženske z reputacijo čaravnice – zdi se, da na oba tipa; na Poljskem Schiffmannova leta 1987 omenja vrsto primerov požigov hiš, umorov, pretepanj itd. žensk, ki so veljale za čaravnice; na Danskem Henningsen 1982: 132), na našem območju zares skorajda nismo naleteli. Morda edini pogovori, iz katerih bi lahko sklepali na maščevalen odnos do žensk z oznako čaravnice v vasi, so bili naslednji:

S: Kakšen pa ste imeli odnos do teh čaravnic?

II: Slab. To jih ni nobeden imel rad ..., ubili so jih.

S1: Ubili? Kako pa so lahko ubili čaravnico?

II: Ja, če je /.../..., so jo že lahko ...(56)

Ta pogovor je sicer težko povsem razumeti, a kaj več od tega, kar je tu zapisano, nismo izvedeli. V drugem primeru je moški grozil ženski, ki jo je prepoznal kot krivca za nočno doživetje:

I: No, to je pa bilo, ko sem bil dol na K. So pa imeli tu dol ..., no, štala še stoji, hlev, pa je prazna, so pomrli že tisti. Je pa, hodili so mu slugi, hlapci. So pa imeli dol veliko živine. Pa so hodili v štale h kravam. Je pa bila v bližini ena. Takrat so pa tiste coprnicke bile, ti hlapce ali pa sluge, no, hlapci po domače, ne, so pa šli, pa so vodile ga. Skoz ponoči, do belega dneva. A saj so pokojni že tisti, te in tudi una, ki je bila coprnica, je pokojna. Vse je že pokojno. Jaz sem jih poznal še. Potem pa pride bel dan, so ga pa pustile. On je pa ..., on jo je pa prepoznal, to coprnico. Ja, je šel nad njo ... Še sezule so ga iz škornjev. Pa je šel nad njo, pa je rekel ta: „Jaz sem te prepoznal. Enkrat še naredi to, jaz te bom užgal pa v lušt pustil.“ /.../ In takrat je bil mir potem. (115)

Svetieva je naletela tudi na primer, da so leta 1938 obtožili neko žensko, da je povzročila točo, in ji grozili s kamnom, otrokom pa jo prepovedali obiskovati (2001: 154). Poleg tega so bile grožnje nekajkrat izrečene v situaciji, ko se je živina zaustavila pred kočjo domnevne čaravnice: če živina ni hotela dalje, so bili prepričani, da jo je uročila čarovnica. V takem primeru so ji včasih zagrozili, naj živino pri priči spusti dalje, sicer se bo zanjo slabo končalo.

²⁶ Devlinova komentira, da so oblike maščevanja čaravnicam kazale izjemno stopnjo uniformiranosti, glede na to, da so bile te prakse določene in regulirane z ustno tradicijo (Devlin 1987: 115).

Situacija, v kateri se je najbolj očitno pokazal odnos sovaščanov do ženske z reputacije čarovnice, je bil pogreb. V glavnem ljudje niso hoteli na pogreb ženske, ki so jo imeli za čarovnico, duhovniki pa naj bi zmolili zanjo le na hitro:

I: Ja ... to pa ni ... ni nobeden šel k njej na pogreb ...

S: Niso šli na njen pogreb?

I: ... sosed, ... kateri je ..., ne, vedel, kaj se zgodilo, ji ni šel na pogreb.

S: Pa tej M. iz te vasi, je šel kdo na pogreb?

I: ... Toj pa tudi ni nobeden ..., samo tri ljudi je imela ..., štiri, ki so jo pokopali. /.../

S: Zakaj pa niso šli na pogreb?

I: Ja, ko bi lahko dobila jih.

S: A bi bilo nevarno za njih, če bi šli na pogreb?

I: Ja ... niso hoteli ..., oni niso hoteli. So rekli: „Dobro /da/ te /je/ vra(g) vzela ..., da te ni /smeh/ ..., da bomo bar rešeni za dalj naprej, ne. (16)

Večinoma pripovedi o vaških čarovnicah torej, kot rečeno, nasploh bolj poudarjajo njihove nadnaravne sposobnosti kot pa neposredni povod za njihova dejanja ali celo dejansko škodo zaradi teh dejanj. Zgodbe o magični kraji mleka po vrvi ipd., zaustavitvi živine, izgubi poti ponoči, ki oz. kadar jih pripisujejo vaški čarovnici, veliko močneje izražajo strah pred njenimi nadnaravnimi sposobnostmi kot pa strah pred gospodarsko in drugo škodo, ki bi jo storila konkretni osebi. Pogosto niti ne omenjajo, da bi do take škode sploh prišlo, ampak samo kažejo dogodke, ki utemeljujejo reputacijo take ženske. Celo kadar bi se taka škoda lahko nanašala na konkretno osebo, npr. kadar taka coprnica z rjuho krade roso sosedu, da bi na tak način magično pritegnila njegov pridelek k sebi, pripovedi nikoli ne omenjajo, da bi imelo to dejanje tudi zares za posledico škodo pri sosedovem pridelku, ampak poudarjajo predvsem nenavadno vedenje vaške čarovnice. Kadar je storjena škoda celotni skupnosti (npr. uničenje pridelka zaradi toče), kar je sicer redko, obtožba vaščanov brez izjeme leti na vaško coprnico, ki ima vlogo nekakšnega grešnega kozla, in nikoli na zavistno sosedo. V primerih, ko je bila obtožena vaška coprnica, se ljudje tudi nikoli niso odločali za pomoč pri vedeževalcu – ta je, kot rečeno, igral vlogo samo v okviru medsosedskih tenzij. V primerih vaških coprnice je bila obramba pred njimi, kot smo videli, predvsem preventivne narave: če se je le dalo, se jih je bilo najbolje izogibati, sicer pa je bilo potrebno biti do njih prijazen in predvsem paziti, da se jim ne zamariš, kajti sicer nisi nikoli vedel, kdaj boš žrtev njihovega maščevanja.

LITERATURA

ALVER, Bente Gullveig; SELBERG, Torunn

1987 Folk medicine as part of a larger concept complex. *Arv* 43, str. 21–44.

BARANOWSKI, Bohdan

1965 *Pożegnanie z diblem i czarownicą*. Łódź: Wydawnictwo łódzkie.

BLÉCOURT, Willem de

1999 The witch, her victim, the unwitcher and the researcher: the continued existence of traditional witchcraft. V: Bengt Ankarloo, Stuart Clark, *Witchcraft and magic in Europe: the twentieth century*. London: The Athlone Press. Str. 141–219.

BRIGGS, Katharine M.

1991 *A dictionary of British folk-tales in the English language, Part B: Folk legends*. London, New York: Routledge.

275

DEVLIN, Judith

1987 *The superstitious mind: French peasants and the supernatural in the nineteenth century*. New Haven, London: Yale University Press.

DÖMÖTÖR, Tekla

1973 *Die Hebamme als Hexe. V: Probleme der Sagenforschung*. Freiburg im Breisgau: Forschungsstelle Sage. Str. 177–189.

DORĐEVIĆ, Tihomir R.

1953 *Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju*. Beograd : Srpska akademija nauka.

FAVRET-Saada, Jeanne

1980 *Deadly words: witchcraft in the Bocage*. Cambridge: Cambridge University Press.

FOSTER, George M.

1965 Peasant society and the image of limited good. *American Anthropologist* 67, št. 2, str. 293–315.

GERLACH, Hildegard

1999 *Hexe. V: Enzyklopädie des Märchens* 6. Berlin: Walter de Gruyter. Str. 959–991.

GUSTAVSSON, Anders

1979 Folklore in community conflicts: gossip in a fishing community. *Arv* 35, str. 49–85.

HALL, David D.

1989 *Worlds of wonder, days of judgement: popular religious belief in early new England*. New York: Alfred A. Knopf.

HASTRUP, Kirsten

1990 *Nature and policy in Iceland 1400–1800: an anthropological analysis of history and mentality*. Oxford: Clarendon Press.

HEINSOHN, Gunnar; Steiger, Otto

1993 *Uničenje modrih žensk: prispevki k teoriji in zgodovini prebivalstva in otroštva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

HENNINGSSEN, Gustav

1982 Witchcraft in Denmark. *Folklore* 93, št. 2, str. 131–137.

JENKINS, Richard P.

1991 Witches and fairies: supernatural aggression and deviance among the Irish peasantry. V: Narváez Peter (ur.), *The good people: new fairylore essays*. New York, London: Garland Publishing, str. 302–335.

LARNER, Christina

1984 *Witchcraft and religion: the politics of popular belief*. Oxford, New York: Basil Blackwell.

LINDOW, John

1978 Rites of passage in Scandinavian legends. *Fabula* 19, str. 40–61.

276

MACFARLANE, Alan

1970 *Witchcraft in Tudor and Stuart England: a regional and comparative study*. London: Routledge, Kegan Paul.

MATHISEN, Stein R.

1993 North Norwegian folk legends about the secret knowledge of the magic experts. *Arv* 49, str. 19–27.

MENCEJ, Mirjam

2003 Raziskovanje čarovništva na terenu. Čarovništvo kot večplasten fenomen. *Studia mythologica Slavica* 6, str. 163–180.

2003a Zakopavanje predmetov: magična dejanja v ruralnem okolju vzhodne Slovenije. *Etnolog* 13, str. 411–433.

2004 “Coprnice so me nosile.”: nočna srečevanja s čarovnicami. *Studia mythologica Slavica* 7, str. 107–142.

2005 Coprnice in coprniki: vloga žensk in moških v kontekstu čarovništva. *Zbornik Soboškega muzeja* 8, str. 341–365.

ML

1958 *The migratory legends: a proposed list of types with a systematic catalogue of the Norwegian variants*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

PETZOLDT, Leander

1989 *Dämonenfurcht und Gottvertrauen: Zur Geschichte und Erforschung unserer Volkssagen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

PINA - CABRAL, João de

1986 *Sons of Adam, daughters of Eve: the peasant worldview of Alto Minho*. Oxford: Claredon Press

REY - Henningsen, Marisa

1994 *The world of the ploughwoman: folklore and reality in matriarchal northwest Spain*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

RISTESKI, Ljupčo S.

2001 Space and boundaries between the worlds. *EthnoAnthropoZoom* 1, str. 154–179.

ROCKWELL, Joan

1978 Animals and witchcraft in Danish peasant culture. V: Porter J.R., Russell W.M.S. (ur.): *Animals in Folklore*. Cambridge: D.S. Brewer, Rowman&Littlefield. Str. 86–95.

SCHIFFMANN, Aldona Christina

1987 The witch and crime: the persecution of witches in twentieth-century Poland. *Arv* 43, str. 147–165.

SIMPSON, Jacqueline

1996 Witches and witchbusters. *Folklore* 107, str. 5–18.

SCHÖCK, Inge

1978 Hexenglaube in der Gegenwart: Empirische Untersuchungen in Südwestdeutschland. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.

SVETIEVA, Aneta

2001 Women in the traditional culture of the Bizeljsko and Kozjansko regions. *Etnolog* 11, str. 145–156.

TOKAREV, Sergej A.

1957 Religioznye verovanija vostočnoslavjanskih narodov xix načala xx veka. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

TOLSTAJA, Svetlana M.

1998 Magičeskie sposoby raspoznavanija ved'my. *Studia Mythologica Slavica* 1, str. 141–152.

1998a Kul'turnaja semantika slav. *kriv-. Slovi i kul'tura : Pamjati Nikity Il'iča Tolstogo 2, str. 215–229.

ZEČEVIĆ, Slobodan

1981 Mitska bića srpskih predanja. Beograd: Vuk Karadžić.

BESEDA O AVTORICI

Mirjam Mencej, dr., docentka za področji folkloristike in primerjalne mitologije na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Področja njenega raziskovanja so verovanja, slovstvena folklor, tradicijski rituali, primerjalna slovanska mitologija, čarovništvo, nižja mitologija. Izdala je knjigi *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti* (1997) in *Gospodar volkov v slovanski mitologiji* (2001). Doma in v tujini je objavila več člankov o slovanski mitologiji, ritualih in verovanjih.

ABOUT THE AUTHOR

Mirjam Mencej, Ph. D., is an assistant professor of folkloristics and comparative mythology at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology of the Faculty of Arts in Ljubljana. Her research fields are folk beliefs, oral literature, traditional rituals, comparative Slavic mythology, witchcraft, lower mythology. She has published *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti* (Water in the notions of ancient Slavs about after-life and funeral rites) (1997) and *Gospodar volkov v slovanski mitologiji* (The Master of the Wolves in Slavic Folklore) (2001). She has also published several articles on Slavic mythology, rituals and folk beliefs in Slovenia and abroad.

SUMMARY

THE VILLAGE WITCH

The type of witch usually referred to in professional literature as “village witch” - that is a woman (or rarely a man) whom most people in the village believe to be a witch - is not common all over Europe. Nevertheless, the people from the researched area knew such village witches (in addition to the types of “neighbourhood witches” and “night witches” – see Mencej 2003), and they referred even to two or three women which the village generally held to be witch. When people attribute damage (this is not always the case) to the village witch, they usually refer to the magical theft of milk, e.g. by means of a string, a chain, or an axe (“milked” by the witch who thus draws the milk from other people’s stables), or by means of a sheet (which she draws through the morning dew to gather milk or wheat from other people’s cows), and the like; to make cream she is assisted by salamanders, which she keeps locked in her milk containers. Other accusations, connected only with this type of witch, include stopping people and livestock. Bad weather – storms, hail etc. – are also included in the accusations, but they are quite rare. Transformation into a toad is more often attributed to a “neighbourhood witch”, not to a village witch, but such an accusation may nevertheless also be brought against a village witch. Though it is difficult to discern between these two types of “social witches”, the neighbourhood witch and the village witch - this is often merely a matter of consensus or the lack thereof with regard to the reputation of a particular woman, village witches, however, have some typical features which are never attributed to neighbourhood witches. When people recognize women from the village as “night witches” - lights, apparitions or blurred presences that are only later interpreted as witches – these are usually women who already have the reputation of being a witch in the entire community. Typical acts attributed to a village witch contain a higher degree of attributed supernatural, magic, demonic dimensions than the acts of an envious neighbour. In view of her properties, function and operation, the village witch is thus somewhere at a level between two fields, between the envy that is typical of neighbourhood relations and the demonic nature of supernatural experiences.

It certainly appears that a part of the women branded as village witches are accused of the same acts that are attributed to envious and jealous neighbours. It is possible that in the course of time people start to attribute such acts to a woman who already has the reputation of a village witch. But the reverse is also possible: that one of the possible reasons (beside others that are mentioned below) for a woman to acquire the reputation of a village witch is an increasing general consensus about the harmful acts she is supposed to do to others out of envy.

There are however other reasons for the reputation of being a village witch and these are not connected with the accusations that a woman causes her neighbours damage out of envy. People are quick to attach such a label to women who, in their eyes, have too many material goods? Or have acquired more affluence than warranted by their supposed conditions. In trying to understand such accusations, we may refer to Foster’s concept of “limited good”, but in this case this is not about stealing from one person to the benefit of another person, but about “theft” or drawing from the total amount. A witch takes from all the villagers and thus they all have less; whereas she has an abundance of everything, all others have too little of everything. The reputation of being a village witch may be caused by a woman’s appearance or behaviour, if these fit people’s ideas about a witch. The abstract stereotype what a witch looks like largely coincides only with the descriptions of a village witch. The stereotyped witch was usually female, ugly, bent, deformed, neglected, dirty, had a nasty look etc. and behaved in unusual ways, unlike other people (a witch is typically thought to be weird,

nosy, quarrelsome, immoral, behaves like a man etc.). Her social status also plays an important role because the village witch is usually poor. Beside negative character traits and a low social status, special emphasis is put on the unsocial behaviour of these women, their remote location (they usually live at the edge of the village), and this is reflected in a poor network of social contacts. A further reason for a woman to acquire the reputation of a village witch is the reputation of her family, a reason closely linked with the belief about the transfer of witchcraft within a family. People stated three options for the transfer of witchcraft: learned, inherited, or passed on with a witchcraft book (Kolomon's blessing). Stories about the need to pass on the book to some other person before death mention the hard death of witches and at times it even seems that such an unusually hard death or funeral, accompanied by unusual phenomena (lightning, thunder from a clear sky, and the like) constitutes a reason for identifying a person as a witch after his or her death. Another frequently decisive factor for a woman to acquire the reputation of a village witch was that she was a healer, a herbalist, had special skills in dealing with animals etc., that she had knowledge that was (no longer?) common in a specific area.

People's attitude to women who were thought to be village witches was mostly very cautious. Though some informants emphasised the fear of the village witch, the fear was not so much related to her person than to the assumption that she might take revenge on them if they were to offend her. This usually led to an over-friendly attitude to these women. But the women who were thought to be witches by the village probably very much felt the consequences of their reputation. It appears that people had good contacts with them in particular when they had no choice, but that they otherwise avoided such women and men and preferred not to have contacts with them. In some rare cases, relations might worsen severely in certain situations.